№ 89 ՇԱԲԱԹ 27 ԱՊՐԻԼԻ

1913

ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՇԱԲԱԹ 27 ԱՊՐԻԼԻ № 89

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի. կէս տարվանը և 7 ամսվանը 6 ռուբլի.
Առանձին համարները ԱՄԷՆ ՏԵՂ 5 ԿՈՊ.
Թիֆլիսում գրվում են խմբագրատանը.
Մեր հասցէն՝ Тифлисъ, редакція «Мшакъ»
Сергіевская ул. № 5.
Tiflis, Rédaction „Mschak"
Խմբագրատան տելեֆօն № 2—53.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 (բացի կիրակի և տօն օրերից)
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամէն լեզվով
Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողատեղին 10—20 կոպ.
Տպարանի տելեֆօն № 67.

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ՄՇԱԿ

Հասցէն՝ ТИФЛИСЪ, Редакція „МШАКЪ".

TIFLIS, Rédaction du journal „MSCHAK".

ՄԱՅԻՍԻ 1-ԻՑ ՄԻՆՉԵՒ ՏԱՐՎԱՑ ՎԵՐՋԸ 7 ՌՈՒԲ.

Բաժանորդագրվել կարելի է իւրաքանչիւր ամսի 1-ից սկսած:

Հասցէն փոխելու համար պէտք է ուղարկել նաեւ հին հասցէն եւ 40 կ. նամականիշ. ՀԻՆ ՀԱՍՑԷՆ եւ 40 կ. չուղարկողների խնդիրները՝ հասցէն փոխելու վերաբերմամբ՝ ԿԸ ԹՈՂՆՎԻՆ ԱՆՀԵՏԵՒԱՆՔ.

Յայտարարութիւնների համար պիտի վճարել I երեսի վրա իւրաքանչիւր տողատեղին (պետիտ)—20 կ., IV երեսի վրա—10 կոպ.:

Կովկասից դուրս գտնվող անձերի և հիմնարկութիւնների յայտարարութիւնները բացառապէս ընդունվում են՝ Մոսկվայում—Центральная Контора Объявленій Торг. Дома Л. и Э. Метцль и К°, և նրա բաժանմունքներում—Պետերբուրգում՝ Морская, 11, Վարշավայում՝ Маршальковская, 130, Վիլնոյում՝ Большая 38, Պարիզում՝ 8 Площадь Биржи.

1913 թուի տարեկան բաժանորդները, որոնք առ 1-ն յունվարի 1914 թ. լրիւ վճարած կլինեն բաժանորդավճար 10 ռուբլին, ձրիաբար կը ստանան հետեւեալ 2 գրքերը. 1) «Մշակ» եւ հայ կինը», 2) «Մշակի» քառասնամեակ»:

ԱՊԱՌԻԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՉԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

Մարիամեան-Յովհաննեան օրիորդաց դպրոցի Հոգաբարձութիւնը յայտնում է, որ

ԴՊՐՈՑԻ ՀԻՄՆԱԴԻՐ

Յովհաննէս Ստեփանեան ՅՈՎՆԱՆԵԱՆԻ

մահվան տարելիցի առիթով վաղը, կիրակի, ապրիլի 28-ին, պատարագից յետոյ ժամը 12-ին Կուսանաց եկեղեցում կատարվելու է հոգեհանգիստ:

334. 1—1

Վարդուհի Ազոյեան, Խաչատուր, Բեգլար, Աւագ, Աւետիս և Սպիրիդոն Աւագեանները ցաւօք սրտի յայտնում են ազգականներին և բարեկամներին իրանց թանգագին հօր՝

Կարապետ Աւագեան ԱԻԱԳԵԱՆՑԻ

մահը, որ տեղի ունեցաւ ապրիլի 25-ին: Մարմնի յուղարկաւորութիւնը այսօր, ապրիլի 27-ին, առաւօտեան ժամը 10-ին, հանգուցեալի բնակարանից (Միքայելեան պրոսպ. № 88) դէպի ս. Կարապետի եկեղեցին: Թաղումը Խօջիվանքի գերեզմանատանը:

336. 1—1

Արտիստական Ընկերութեան Համերգային Դահլիճ

Երեքշաբթի, ապրիլի 30-ին, կը կայանայ

ՏԻԳ. ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆԻ ՀԱՄԵՐԳԸ

(ԵՐԳԻՉ)

Մասնակցութեամբ Ն. Ա. Գրիկուրովայի, Ե. Գ. Օլխովսկիի (ռուսական օպերայի արտիստ) և Ա. Ֆ. Միկուլիի (ջութակահար): Կը դաշնակցէ Ն. Ա. Գրիկուրովան: Սկիզբը երեկ. ժ. 8½-ին: Տոմսակները վաճառվում են Ի. Ս. Սուզանաճեանի երաժշտ. գործիք. խանութում:

(շ.կ.ե.) առ. 326. 4—2

Կիրակի, ապրիլի 28-ին, առաւօտեան ժամը 12-ին

ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ ԴՊՐՈՑԻ ՆՈՐ ՇԷՆՔՈՒՄ

կայանալու է նոյն դպրոցի նախկին ուսուցիչ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՃԱՄՃԻՆԵԱՆԻ

25-ամեայ ծառայութեան ՅՈԲԵԼԵԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍԸ:

Այն հաստատութիւնները և անձինք, որոնք կուզեն մասնակցել հանդէսին ուղերձներով կամ շնորհաւորական ճառերով, խնդրում ենք կանխաւ բարեհաճեն յայտնել կարգադիր յանձնաժողովին այդ մասին:

առ. 338. 2—1

Հայուհեաց Որբախնամ Ընկերութեան Վարչութիւնը

խնդրում է իր մեծարգոյ անդամուհիներին շնորհ բերել Ընկերութեան տարեկան

ԵՐԿՐՈՐԴ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻՆ,

որը կայանալու է կիրակի, ապրիլի 28-ին, ցեր. ժամը 12-ին, սեփական տանը, Բեթղեհեմի փողոց № 3.

ՕՐԱԿԱՐԳԸ.

1) 1912 թուի հաշիւը.
2) 1913 թուի նախահաշիւը.
3) Որբանոցին վերաբերեալ ընթացիկ հարցեր.
4) Ընտրութիւններ.

337. 1—1

ՀԱՅ ԲԺՇԿՈՒՀԻ

որ ծանօթ է տուբերկուլօզի բժշկութեան նոր մեթօդներին և տիրապետում է ֆրանսերէն լեզուին, ՑԱՆԿԱՆՈՒՄ Է

ՄՇՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՕՆ ՈՒՆԵՆԱԼ

Կովկասեան որևէ հիւանդանոցում, կամ թէ արտասահման ուղեկցել որևէ հիւանդի—կնոջ կամ աղամարդու:

Հասցէն՝ С.-Петербургъ, 7-ая Рождественская, д. № 15, кв. 6.

Մանրամասնութիւնները կարելի է տեղեկանալ «Մշակի» գրասենեակից:

առ. 324. 3—3

ԱՏԱՄՆԱԲՈՅԺ

Գ. Յ. ԳԱՐԱԿԻՒԼԵԱՆ

(Նախկին օգնական Կամայեվի)

Վերադառնալով արտասահմանից վերսկսել է հիւանդների ընդունելութիւնը

Ամէն օր՝ առաւօտեան ժ. 9—1½-ը և երեկ. ժ. 4—7-ը՝

Վելեամինօվսկայա փողոց № 4, բն. 3.

առ. (օ.մ.) 129. 50—27

ԲԵՐԼԻՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

ԲԺՇԿԱՊԵՏ

Գ. Գ. ՄԵՀՐԱԲԵԱՆՑ

Ներքին հիւանդութիւններ՝

առանձնապէս կրծքի, ԹՈՔԱԽՏԻ և սրտի: Բժշկութիւն նաև ՏՈՒԲԵՐԿՈՒԼԻՆՆԵՐՈՎ, ԲԱՑԻԲ պրեպարատներով և վլլաքրուժական միջոցով՝ ՊՆԵՎՄՕՏՕ-ՐԱԿՍՈՎ:

Ընդունելութիւնը ամէն օր, առաւօտեան ժամը 9—1-ը և երեկոյեան ժամը 5—8-ը:

Չքաւորներին առ. ժամը 9—10-ը ձրիաբար:

Սօլօլակ, Բեհբութեան փող. № 23 (անկիւն Գանովսկայա): Հեռախօս 7—92.

(ա.օ.) առ. 92. 100—59

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Այսօր Բագւում տօնվում է բանաստեղծ Յովհաննէս Յովհաննիսեանի գրական գործունէութեան 30-ամեայ յոբելեանը:

Մտադրութիւն կար առաջ այդ տօնը կատարել էջմիածնում և դրա համար կազմվեց նոյնիսկ յոբելեանական յանձնաժողով: Նոյնպէս միտք էր յղացել տօնակատարութիւնը փոխադրել Թիֆլիս, իբրև հայ ինտելիգենցիայի կենտրոնական քաղաք: Բայց յետոյ, երբ յոբելեարը ինքը պաշտօն ստացաւ Բագւում և մշտական բնակութիւն հաստատեց այնտեղ, բարւոք համարվեց յոբելեանը կատարել այնտեղ:

Մենք նուիրել ենք մի շարք յօդուածներ բանաստեղծի գործունէութեան և նրա երկասիրութիւններին:

Այսօր, յոբելեանի տօնակատարութեան օրը, մենք ջերմագին ողջոյնով շնորհաւորում ենք յոբելեարին, յայտնելով յարգանք այն գեղարուեստական հաճոյքների համար, որ նա տուել է մեր հասարակութեանը, ցանկանալով որ դեռ ևս երիտասարդ բանաստեղծը շատ տարիներ ապրի առոյգ և թարմ, նորանոր գեղեցկութիւններ տալու մեր հասարակութեան:

Ա. Քալանթար

ՈՂՋՈՒՆՈՒՄ ԵՆՔ Յ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆԻՆ

Այսօր Բագւում տօնվում է մեր նշանաւոր բանաստեղծ Յովհաննէս Յովհաննիսեանի բանաստեղծական գործունէութեան 30-ամեակը:

Յ. Յովհաննիսեանը, որի քնարը երգել է և սէրը, և գեղեցկութիւնը, իբրև յաւիտենական, համամարդկային զգացմունքներ, չէ վլացել երգել և իր մայրենի ժողովրդի թախիծը, վիշտը և տանջանքները:

Գամառ-Քաթիպայից յետոյ նա առաջինն եղաւ, որ թրթռացրեց ժողովրդական հոգու լարերը ժողովրդին հասկանալի լեզուով, նրան մատչելի մոտիվներով:

Հայութեան ամենամեծ բանաստեղծներ Ռափայէլ Պատկանեանից, Սմբատ Շահազիզից, Գէորգ Դոդոխեանից, Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանից և Պետրոս Դուրեանից յետոյ հանդէս եկաւ անցեալ դարի 80-ական թւականների վերջին և 90-ական թւականներին բանաստեղծների մի նոր սերունդ, որին պատկանում են Յ. Յովհաննիսեան, Ալէքսանդր Ծատուրեան, Յ. Թումանեան, [illegible] կեան և այլք, բայց դրանից ամենքի մէջ անշուշտ առաջին տեղը պէտք է տալ Յով. Յովհաննիսեանին, որի 30-ամեայ գործունէութեան յոբելեանը այսօր տօնում է հայկական մտաւոր աշխարհը: Այդ նոր բանաստեղծների մի քանիսի ստեղծագործութիւնը, ինչպէս շատ ճիշդ նկատում է մի ռուս գրող (Իւրի Վեսելովսկին), կրում է Շահազիզի և Պատկանեանի ազդեցութեան հետքերը, ինչպէս և ռուսական բանաստեղծների՝ Պուշկինի, Լերմոնտովի, Նեկրասովի, Նադսոնի և այլոց ազդեցութեան հետքերը: Ճիշդ է, Շահազիզից նրանք վերցրել են աւելի արտաքին ձևերը, ոճի առանձնայատկութիւնները, սիրային քնարերգութեան մի քանի մոտիվներ, որովհետև Շահազիզը, իբրև բայրոնեան պօէմայի հեղինակ, հետեւողներ և նմանողներ չունեցաւ հայ բանաստեղծական գրականութեան մէջ, բայց Ռ. Պատկանեանի ազդեցութիւնը խորագոյն է, մանաւանդ թիւրքաց ժողովրդի տանջանքները երգելու մոտիվների մէջ: Այդ կողմից Յ. Յովհաննիսեանը առաջին տեղը կարող է բռնել:

Այդ հանգամանքը մի կողմից, միւս կողմից այն, որ Յ. Յովհաննիսեանը առաջինը երգեց ժողովրդական—ժողովրդին հասկանալի և մատչելի մոտիվներ, այն ևս պատկերաւոր, բայց ժողովրդին հասկանալի լեզուով, իրաւունք են տալիս ասելու, որ ժամանակակից հայկական բանաստեղծութեան պարագլուխ կարելի է համարել Յ. Յովհաննիսեանին:

Մենք չենք խօսում Յ. Յովհաննիսեանի հասարակական, մանկավարժական գործունէութեան մասին: Իբրև զարգացած, բարձր կրթութեան տէր անձն նա, անկասկած, քիչ ծառայութիւններ չէ մատուցել հայ մատաղ սերնդին իր ուսուցչական գործունէութեամբ. բայց այդ գործունէութիւնը գալիս է մի հատիկ ծաղիկ հիւսելու այն մեծ պսակի մէջ, որով այսօր պէտք է պսակվի նրա գլուխը իբրև բանաստեղծ, իբրև հայկական քնարի լաւագոյն ներկայացուցիչ:

«Մշակի» խմբագրութիւնը իր անկեղծ շնորհաւորութիւններն է մատուցանում համակրելի և արդիւնաշատ հայ բանաստեղծին և յոյս է տածում, որ նրա քնարը դեռ շատ օրեր պէտք է հնչեցնէ իր լարերով ժողովրդական մաքուր բանաստեղծութիւնը:

Հ. Առաքելեան

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Պետերբուրգի Հեռ. Գործ.)

25 ապրիլի

Պետերբուրգ.—Մինիստրների խորհուրդը համաձայնեց ֆինլանդական գեներալ-նահանգապետի եզրակացութեան հետ՝ թէ պէտք է անհետեւանք թողնել ֆինլանդական հերթական սէյմի ամենահզատակ ուղերձը Ֆինլանդիայի քաղաքական դրութեան առիթով:

Պարիզ.—Պուանկարէն ի պատիւ Ալֆօնս թագաւորի ճաշ տուեց: Պուանկարէն և թագաւորը բաժակաճառեր փոխանակեցին և գոհունակութիւն յայտնեցին երկու երկրներին սրտագին յարաբերութիւնների առիթով: Ճաշից յետոյ թագաւորը զրուցեց մինիստրների, պալատների նախագահների, Բրիանի, Բուրժուայի և ուրիշների հետ: Յետոյ թագաւորը գնաց արտաքին գործերի մինիստրութիւնը:

Պուանկարէն և Ալֆօնս թագաւորը վերադարձան Ֆօնտէնբլօյից Պարիզ, ցնծագին ողջունվել ազգաբնակութիւնից, որ մեծ հաճակրանքով է վերաբերում դէպի թագաւորի գալուստը: Մամուլը վկայում է, որ Եւրոպայում և Աֆրիկայում ֆրանսիական և սպանական շահերը միանման են և խօսում է յօգուտ Ֆրանսիայի և Սպանիայի միջև համամաձայնութիւն կապելու:

Մուկդէն.—Մանջուրիայի գաւառական խորհուրդները միացան փոխառութեան դէմ սկսված բողոքին: Հասարակական կարծիքը և մամուլը խստագոյնս պարսաւում են Իւանշիկային սահմանադրութիւնը խախտելու համար և խօսում են նրա թեկնածութեան դէմ պրեզիդենտի պաշտօնի համար: Գիրինի և Մուկդէնի նահանգապետները հրաժարական տուին:

ԲԱԼԿԱՆԵԱՆ ՏԱԳՆԱՊԸ

ԱԼԲԱՆԻԱՑԻ ՀԱՐՑԸ

(Պետերբուրգի Հեռ. Գործ.)

25 ապրիլի

Լօնդօն.—Դեսպանաժողովի այսօրվայ նիստում քննվեցին Սկուտարի վիճակի և Ալբանիայի սահմանադրութեան հարցերը:

Համայնքների պալատում քննվեց բալկանեան հարցը, մասնաւորապէս՝ Ալբանիայի խնդիրը: Ունիօնիստ Անսօնը առաջարկեց, որպէսզի Չերնօգօրիան գնէ Սկուտարը Ալբանիայից: Լիբերալ Բրայսը մատնանշեց, որ ծագած դժուարութիւնների մէջ Գրէյին աչացուցրել ցոյց տուեց անսովոր նախագուշութեամբ Ռուսաստանը և Աւստրիան, որով ձեռք բերվեց նպաստաւոր համաձայնութիւն: Օկլէնդ, հանդէս գալով Գրէյի փոխարէն, որը այդ ժամանակ դեսպանաժողովի նիստումն էր, հաւաստ արտայայտեց, թէ բալկանեան պետութիւնների ապագայ [illegible] թիւնը կը հանդիսանայ կօօպէրացիա, եթէ ոչ [illegible]ակցութիւն, բարգաւաճվելու և ուրիշների [illegible] ճումը չը խանգարելու դէվիզով: Եւրօպան կարող է շնորհաւորել ինքն իրան կրիտիքական հարցերի լուծման համար, որոնք կարող էին սպառնալ Ալբանիայի անկախութեանը: Այժմ մեծ պետութիւնների հոգատարութեան միակ առարկան մնում է Ալբանիային միւս բալկանեան պետութիւնների նման համահաւասար գոյութիւն ապահովելը: Չերնօգօրիան և նրա դաշնակիցները ձեռք կը բերեն նոր շրջաններ: Սկուտարի վիճակը արդէն վճռված է մեծ պետութիւնների համաձայնութեամբ: Սկուտարը դառնալու է ալբանական քաղաք:

Դեսպանաժողովի նիստը տևեց 2½ ժամ: Հետևեալը կը կայանայ մայիսի 7-ին, եթէ չը փոխվի ընդհանուր դրութիւնը, որ բաւականին լաւացել է:

Վիէննա.—«Նէյէ-Ֆրէյէ-Պրեսսէն» Էսադ-փաշայի փեսայ Սուրէյա-բէյի ասելով հաղորդում է, որ Էսադ-փաշան ոչ մի համաձայնութիւն չէ կապել Չերնօգօրիայի հետ Ալբանիայի սահմանների վերաբերութեամբ և ստիպված էր զիջել Սկուտարը ուտելիքի պակասութեան պատճառով: Միենոյն լրագիրը հաղորդում է ապագայ Ալբանիայի պետական կազմակերպութեան նախագիծը: Կարևորագոյն հարց հանդիսանում է միջազգային ժանդարմերիայի կազմակերպութիւնը օտարազգիների մասնակցութեամբ, մանաւանդ աւստրո-ունգարական և իտալական օֆիցերների: Հարկաւոր միջոցներ պէտք է տայ փոխառութիւնը, որպիսին Աւստրօ-Ունգարիան և Իտալիան տալ[illegible] Ալբանիային: Ալբանիայում արդարադատ[illegible] բութիւն կայ կազմակերպել Եգիպտոսի օրինակով:

Բէլգրադ.—«Սամօուպրավա» հերքում է այն լուրը, թէ գեներալ Բոյօվիչը գտնվում է Էսադ-փաշայի զօրքի մէջ իբրև խորհրդատու. Բոյօվիչը շտաբի կառավարիչ Պուլօվիչի հետ միասին մի քանի օր առաջ եկել են Սալօնիկ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

ԼՈՒՐԵՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՄԱՍԻՆ

(Լրագիրներից)

Կ. Պօլսից հեռագրում են, որ հայկական ճգնաժամը սուր կերպանք է ստանում: Ապրիլի 21-ին հայ ազգային ժողովի ներկայացուցիչները Բ. Դրանը ներկայացրին արևելեան Հայաստանում աւտօնօմիա մտցնելու նախագիծ: Եթէ Բ. Դուռը մերժէ, հայերը վճռել են դիմել մեծ պետութիւններին խնդրելով կեանքի կոչել Բեռլինի դաշնադրութեան 61-դ յօդուածը:

Մեծ վէզիր Մահմուդ-Շէվքէթ-փաշան առաջարկեց Ադիլ-բէյին հայերին բաւարարութիւն տալու համար այցելել հայոց պատրիարք Արշարունուն: Ադիլ-բէյը հրաժարվեց: Այն ժամանակ վէզիրը յայտնեց պատրիարքին, որ շուտով Հայաստան կուղարկվի մի մասնաժողով երեք հայերից, երեք անգլիացիներից և երեք քիւրդերից Հայաստանի բարենորոգումների վերջնական նախագծի մշակութեան համար, և խնդրեց դադարեցնել պրօպագանդան ընդդէմ Թիւրքիայի: Այդ առաջարկութիւնը այս օրերում կը քննվի ազգային ժողովում:

Թիւրքիան շտապով յունական շոգենաւերով թիւրք զօրքերին Ալբանիայից ուղարկում է Փոքր-Ասիա:

Պետերբուրգից հեռագրում են, որ «Б. В.» լրագրի խմբագրութիւնը, ի նկատի ունենալով Օլգենինին սպառնացող վտանգը, վճռել է յետ կանչել նրան Թիւրքահայաստանից: Լրագիրը խոստանում է տպել Օլգենինի անտիպ յօդուածները, եթէ տեղեկութիւն ստանայ, որ թղթակիցը անվտանգ է:

«Н. Вр.»-ն հաղորդում է, որ ռուսաց դիպլօմատիայի անփութութեան պատճառով գ[illegible]նացիք ստանում են Թիւրքիայից Անգօրա-Սըվազ երկաթուղին կառուցանելու իրաւունքը: Նոյնպէս Սամսոն-Սըվազ երկաթուղու հարցը շուտով ստանալու է յօգուտ գերմանացիների նպաստաւոր լուծումն, մինչդեռ յիշեալ երկու տեղերում էլ մինչև այժմ ուժեղ էր ռուսական ազդեցութեան շրջանը:

«Земщина»-ն ասում է, որ Ռուսաստանը չը պէտք է միջամտէ յօգուտ թիւրքահայերի, որովհետև այդ միջամտութիւնը սուր կերպարանք կը տայ Ռուսաստանի յարաբերութիւններին Գերմանիայի հետ. լրագիրը խորհուրդ է տալիս հայերին քիչ շահագործել մահմեդականներին:

ԽԱԲՐԻԿՆԵՐ ԲԱՐՁՐ ՀԱՅՔԻՑ

Տրամադրութիւնները Ռուսաստանի հանդէպ.—Ընտեսական քայքայում պատերազմի պատճառով.—Գաղթականական հոսանք.—Առևանգումներ և այլն։

Էրզրում, 18 ապրիլի

Ամբողջ հայ ազգաբնակութիւնը աչք է դարձրել դէպի Ռուսաստանը, դէպի նրանից սպասվող փրկութիւնը։ Դարերի կեանք ունի այդ յոյսը։ Բայց ուշանում է իրականանալ։ Թիւրք գիւղացիների և ժողովրդական խաւերի մէջ ևս կայ մի հոսանք, որ անխուսափելի է նկատում այս նահանգների ռուսական տիրապետութեան տակ ընկնելը։

Ամենաչնչին մի դէպք կամ զորահաւաք սահմանի վրա, և ահա բոլոր աչքերը սկսում են պատրաստվել տեսնելու համար ռուսական բանակի առաջխաղացութիւնը։ Հասան Կալէի Թիւրքերի աչքին երևացող թշնամի աէրօպլանից յետոյ՝ ահա լուր է տարածայնվել, թէ Վանում Թիւրքերը անձամբ տեսել են ռուսական մի աէրօպլան գիշերով էլեկտրական լոյսով Վանի վրա հետազօտութիւններ կատարելիս։ Առասպելներ են սրանք, որոնք շատ բան կարող են պատմել Թիւրքերի տրամադրութեան մասին։ Շատ Թիւրքեր սրտանց ցանկանում են ռուսական տիրապետութիւնը, երանի են տալիս 77—78 թւականին։

Պատերազմը ընդհանրապէս ու պահեստի զինւորների վերջին հաւաքումը մասնաւորապէս քայքայեցին առանց այդ էլ չքաւոր ժողովրդի տնտեսական վիճակը։ Քաղաքի մօտ 2000 տնւոր հայութիւնից ու դաշտի 30-ի չափ գիւղերից պահանջւում էին 800-ից աւելի պահեստի հայ զինւոր։ Ինչ խօսք, որ հազիւ 10% պատասխանեց զինւորակոչին։ Մնացեալները պահված են կամ փախան Կովկաս։ Թիւրքերը հայերից աւելի շատ և աւելի մեծ թւով փախան։

Զքաւոր բազմաթիւ ընտանիքներ զրկվելով իրանց աշխատող ձեռքից՝ մատնվել են մուրացկանութեան։ Մուրացկանների թիւը անհամեմատ ստուարացել է։ Հայկական եկեղեցու դրան խիկ տեսնվում են Թիւրք մուրացիկներ։ Դա լաւած բան չէ։ Եթէ այս գարնան լուրջ րէֆորմներ չիրագործվեն, ծայր պիտի տայ գաղթականական մի խոշոր հոսանք, հեծ հասով ուղղված դէպի Կովկաս։ Բազմաթիւ արհեստաւորներ արդէն պատրաստվում են գաղթելու։

Ժողովրդային ցնծութեան առիթ է տուել այն լուրը, թէ վերջին հաւաքված պահեստի զինւորները վերադառնալու են յետ։

Թնդանօթաձիգների բատալիօնը արդէն վերադարձաւ։ Միւսներին էլ սպասվում է։ Չար լեզուներն ասում են, որ սրանց վերադարձը կապ ունի սպասվող հայկական ապստամբութեան խնդրի հետ։

9-րդ կիսազօրաբանակի 21-րդ լեռնային թնդանօթաձիգների բատալիօնը վերադառնալով Էրզրում՝ ընկաւ ապուշ ու ծիծաղելի դրութեան մէջ։ Զինւորական իշխանութիւնը մերժում է նրան ապրուստի միջոց տալ, առարկելով որ ինքը չէ ճանաչում նրա գոյութիւնը՝ տրամադրութեան տակ գտնված զինւորական ցուցակների համաձայն։ Հազարապետը պատասխանում է, որ զինւորական իշխանութիւնը պարտաւոր էր գիտենալ և իր ժամանակին տեղեկանալ հարկ եղած տեղից։ Փաստն այն է, որ խեղճ հազարապետը այժմ ստիպված է անձնական միջոցներով հոգալ բատալիօնի կարիքները մինչև Կ. Պօլսից հրաման գալը։

Ապրիլի 14-ին սուլթան Մուհամմեդ Ⅴ-ի գահակալութեան տարեդարձի տօնը անցաւ խիստ տխուր ու մռայլ տրամադրութեամբ։

19 ապրիլի

Էզրումից Մուշ ուղարկված վաճառականական ապրանքները Խնուսում պատահաբար ենթարկվել են խուզարկութեան. Նախ քան այդ՝ հակերից մէկը աւազակներն են թալանել ճանապարհին։

Խուզարկութիւնը երևան է բերել տասնեակ «մաուզէր» ատրճանակներ, «Կաս» սիստեմի հրացաններ և այլն։ Ապրանքների ուղարկողներն են իբր թէ Էզրումում բնակվող կոմիսիոներ Միրիճանեան եղբայրները։ Երէկ խուզարկութիւն կատարվեց նրանց տանն ու գրասենեակում։ Ոչինչ չեն գտել։ Ոստիկանութիւնը տարաւ հաշւական մատեանները ու Միրիճանեան աւագ եղբայրը ձերբակալվեց։

Խուզարկութիւնները շարունակվում են Երզնկայում և Բիթլիսում։

Քուրմ

ԹՈՒՐՔԱՀԱՅԻ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ

«... Պէտք է աշխատել Կ. Պօլսոյ վարչութիւնը մեկուսացնելու և չէզոքացնելու, այլ ոչ թէ գայն գործի խառնելու». այսպէս է վերջացնում «Մշակի» Կ. Պօլսի թղթակից Հայորդին իր մարտի 23-ից գրած թղթակցութիւնը։

Ամեն մի մարմին, ով և ինչ էլ ուզում է լինի նա, իր արժանաւորութիւնը կամ ապիկարութիւնը ցայտուն կերպով ի յայտ է բերում որոշ կրիտիկական պարագաներում միայն։ Առօրեայ սովորական կեանքը ընթանում է այնքան սովորական միապաղաղութեամբ, որ նա հազիւ թէ կարողանում է փորձաքարի դեր կատարել։

Թիւրքիայի հայութիւնը չարաբաստիկ սահմանադրութեան հրատարակումից սկսած՝ ոտք է դրել մի նոր դարաշրջան։ Չը հաշւելով միամիտ լաւատեսներին, ամբողջ հայութիւնը համոզված էր, որ այդ նշանաւոր դարաշրջանը յղի է աւելի մեծ ականկալներով, քան համիդեան շրջանը։

Կ. Պօլսի հայոց ազգային վարչութիւնը որպէս պաշտօնական ներկայացուցիչ ամբողջ Թիւրքիայի հայութեան՝ շատ պարզ կերպով ապացուցեց իր ապիկարութիւնը։ Թիւրքիայի հայութեան այդ նշանաւոր մօմէնտում նա սրբազան Օրմանեանին տապալելու և այպանելու ու երեսփոխաններ գանակոծելու քաջութիւնից զատ ուրիշ արժանիք չունեցաւ։

Եւ մինչև այսօր էլ շարունակում է միևնոյն ապիկարը։ Աւելին պէտք է գուշակել. հիմնվելով մամուլի մէջ սպրդած մի քանի տեղեկութիւնների և Հայորդու նամակի վրա՝ պէտք է ասենք, որ այդ վարչութիւնը ոչ միայն Թիւրքիայի հայութեան ներկայացուցիչը լինելու որևէ արժանիք չունի, այլ և որպէս այդպիսին նա մինչև անգամ վնասակար է նահատակ հայութեան դատին։

Երևում է, որ վարչութիւնը պատուիրակ է ուղարկում արտասահմանում կազմակերպված քաղաքական մի կուսակցութեան մօտ, «յորդորելու համար, որ այս տեսակ անխորհուրդ ձեռնարկ մը ընելով ազգը վտանգի կենթարկէն»։ Նոյն վարչութիւն մի եկեղեցական պատուիրակ էլ ուղարկում է այն վայրերը, ուր յիշեալ քաղաքական կուսակցութիւնը պրօպագանդա է անում։

Որ անխորհուրդ ձեռնարկներից պէտք է խուսափել, այս մասին «Մշակի» էջերում շատ է գրվել։ Եւ պէտք է խոստովանել, որ այդ է ամբողջ հայութեան ցանկութիւնը։

Բայց բանից դուրս է գալիս, որ «անխորհուրդ ձեռնարկներից պէտք է խուսափել» խօսքը սխալ է հասկացվում։

Եւ սխալ հասկանալով ու թարգմանելով, ոմանք ի չարն են գործ դնում, ոմանք էլ մի տեսակ մատի փաթթան դարձնելով՝ կծու նկատողութիւններ են անում զգուշութեան քաղաքականութիւնը պաշտպանողներին։

Մենք ստիպված ենք նորից կրկնելու, որ զէնքի ոյժով Թիւրքիայի հայութեան վիճակը բարւոքելու միջոցներից զուրկ ենք։ Եթէ մի այդպիսի փորձ անելու լինենք, Թիւրքիայի հայութեանը սպառնում է խսպառ բնաջնջում։

Բայց ուրիշ բան է զէնք վերցնել ապստամբութեան, այն է՝ իրաւունքները զէնքի ոյժով յարգել տալու համար, ուրիշ է՝ զէնք վերցնել ինքնապաշտպանութեան համար։

Այս երկու բանը միմեանցից չը պէտք է շփոթել։

Առաջինը մենք համարել ենք անխորհուրդ, վնասակար և դէմ ենք եղել ու դէմ կը լինենք մինչև այն ժամանակ, քանի որ մեր թիկունքին չենք տեսնի կանգնած մի այնպիսի խոշոր ոյժ, որ գերակշռէր Թիւրքիայի ոյժերին։

Իսկ ինչ վերաբերում է ինքնապաշտպանութեան հարցին, դրան ոչ ոք դէմ լինել չէ կարող։ Որքան անմտութիւն է ապստամբութեան համար զէնք առնելը, հազար անգամ աւելի անմտութիւն է ինքնապաշտպանութեան միջոցների չը դիմելը։ 1896 թւին օսմանեան մայրաքաղաքում տղերխ գրողի աչքի առաջ հայերին կոտորում էին ոչխարների նման։ Բոլորովին ուրիշ պատկեր կը ստացվէր, եթէ հայը ամէն բանից առաջ իր ինքնապաշտպանութեան մասին հոգար, և այն՝ լաւ հիմունքների վրա։

Այն քաղաքական նոր կուսակցութիւնը, որի մասին ակնարկում է Հայորդին, կազմվել է բացառապէս «ինքնապաշտպանութեան մղելու հայ ժողովուրդը և ի պահանջել հարկին զինեալ դիմադրութիւն մը ընելու համար»։

Եւ այս տարրական ինքնապաշտպանութեան գործը Թիւրքիայի հայոց ներկայացուցչական վարչութիւնը համարում է անխորհուրդ, մինչև անգամ պատուիրակներ է ուղարկում արտասահման՝ կուսակցութեանը քարոզելու, որ իր նպատակից յետ կանգնի, մի ուրիշն էլ երկրի ներսը յորդորելու, որ այդ անխորհուրդ քայլը չանեն...

Ուրեմն մորթվե՞ն ոչխարի նման, որպէս մորթվել են մինչև օրս։

Թիւրքիայի հայութեան գոյութեան պայմանները ը հետզհետէ աւելի ծանրանում են։ Ոչ մի կասկած չը կայ, որ մասսայական ջարդեր՝ նման 1894—96 թւականների՝ այլ ևս տեղի չեն ունենայ։ Բայց նման ջարդերի ուրուականը բաւական է որ երկիրը դատարկվի հայութիւնից։

Նոյն իսկ՝ եթէ չը լինի այդ արհաւիրքն էլ, հայը չէ կարող այնտեղ իր գոյութիւնը պահպանել։ Ջարդեր չը լինելով հանդերձ, եթէ կարելի էլ չէ ապրել, հայը ստիպված պէտք է լինի դիմելու գաղթի փրկարար քաղաքականութեան։

Կա՞յ ուրիշ ելք։

Արդէն գաղթականութեան հոսանքն սկսվել է երկրի զանազան ծայրերից։ Առաջին վառ յոյսերին ու ոգևորութեանը յաջորդել է ծանր լքումն։ Թիւրքերը զինվում են, տեղի են ունենում սպանութիւններ, առևանգումներ, թալան, հալածանք։ Թիւրքական արդարադատութեան մասին խօսք լինել չէ կարող. կառավարութիւնը, զգալով ջարդերի վտանգաւորութիւնը, ժողովրդին՝ այնուամենայնիւ՝ դրել է այնպիսի ծանր պայմանների մէջ, որ ստիպված լինի գաղթելու։ Օսմանեան կառավարութեան ցանկութիւնն էլ հէնց այդ է։

Իսկ ինչ վերաբերում է մեծ պետութիւններին, սրանք էլ ասում են. «Սպասեցէք, բօպէն անյարմար է հայկական հարցը բարձրացնելու»...

Բայց մինչև որ առուն ջուր կը գայ, գորտի աչքը դուրս կը գայ։ Մինչև որ կը գայ հայկական հարցը բարձրացնելու նպաստաւոր բօպէն, Հայաստանում համարեա թէ հայ չի մնայ։

Այս սպառնական հանգամանքն է, որ ի նկատի պէտք է ունենան Կ. Պօլսի հայոց պատրիարքարանը և ազգային վարչութիւնը։ Երբ սրանք ինքնապաշտպանութեան ձեռնարկները անխորհուրդ են համարում, պէտք է ցոյց տան մի ուրիշ միջոց, բացի ներքին գործերի մինիստրի հետ բուռն խօսակցութիւն ունենալու կամ ոչխարի նման մորթվելու միջոցներից։

Երկիրը ծածկված է մեծ պետութիւնների հիւպատոսների և մամուլի թղթակիցների ցանցով։ Ամեն մի պետութիւն իր կարգին շատ լաւ գիտէ, թէ ինչ է կատարվում Հայաստան կոչված դժբաղդ երկրում։

Այնուամենայնիւ ոչ մէկը նրանցից չէ մտածում ստիպելու Թիւրքիային, որ սա դադարեցնի ժողովրդին գաղթման հարկադրող խուլ հալածանքները։

Քանի որ դրութիւնը այսպէս է, հայ ժողովրդին ինքնապաշտպանութեան մղելը միակ միջոցն է։ Իսկ մի այդպիսի կուսակցութեան երևան գալը շնորհաւորելի է միայն նրանով, որ նա ծնունդ է այն տարտամ ու կրիտիքական պայմանների, որոնց մէջ գտնվում է հայ ժողովուրդը իր հայրենիքում։

Եթէ միայն՝ ճիշդ որ նա կազմվել է ժողովրդին ինքնապաշտպանութեան մղելու և ի պահանջել հարկին զինված դիմադրութիւն ցոյց տալու, այն է՝ իր կեանքը, գոյքն ու պատիւը յափշտակել ուզողներին զէնքով պատասխանելու։

Որքան անհրաժեշտ է հովանոցը՝ ամեն մի քաղաքակիրթ մարդու համար արևից ու անձրևից պաշտպանվելու, նոյնքան և աւելի անհրաժեշտ է թիւրքահայ ժողովրդին զէնքը՝ իրան շրջապատող աւազակներից պաշտպանվելու համար։

Մ. Ց. Մուրադեան

Սամարղանդ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՅՈԲԵԼ. ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՇՈՒՐՋԸ

Երէկ յայտնեցինք, որ տիկ. Սօֆիա Դանիէլ-բէկ նոյնպէս պէտք է հրաժարական տայ։

Յարգելի տիկինը, վերադառնալով Քութայիսից, ամսիս 26-ին ուղարկել է Մեսրոպ եպիսկոպոսին հետևեալ գրութիւնը.

«Ձերդ սրբազնութիւն.

«Շնորհակալութիւն յայտնելով բոլորին, որոնք պատւել են ինձ ապրիլի 22-ին յոբելեանական յանձնաժողովի անդամ ընտրելով, ես հնարաւոր չեմ համարում մնալ այդ յանձնաժողովի կազմի մէջ, նոյն հիմունքներով, որոնք ստիպեցին յանձնաժողովի միւս 4 անդամներին հրաժարվել անդամակցութիւնից։

«Թիֆլիսից բացակայ լինելով, ես չը կարողացայ աւելի վաղ ներկայացնել ձեր սրբազնութեանն իմ հրաժարականը։

«Սօֆիա Դանիէլ-բէկ»

Հարկաւոր ենք համարում յայտնել, որ «Հորիզոն» թերթի վերջին համարների մէջ ներկայ հարցի առիթով տպված տենդենցիօզ, աղաւաղված և յեղաշրջված փաստերով յօդուածների պատասխանը կը տանք յաջորդ անգամ։

ՐԱՖՖԻ

(Յիշողութիւններ)

Ռուս-Թիւրքական պատերազմից յետոյ ռուսահայ կեանքը մտորում էր։

Հայ գրականութիւնը, մամուլը, թատրոնը մտել էին նոր փուլի մէջ։

Երկու հոյակապ վիպասաններ՝ Ծերենց և Րաֆֆի Թիֆլիսումն էին. այստեղ էր և հոյակապ Ադամեանը։

Արծրունու թատրոնին կից գոյութիւն ունէր մի ճաշարան՝ «Կոմերչեսկի րեստորան» անունով։ Այստեղ էին այդ ժամանակ յաճախ ճաշում Ծերենց, Րաֆֆի, Ադամեան և ուրիշ շատ գրականագէտներ ու արտիստներ։ Ծերենց և Րաֆֆի չէին ճաշում մի սեղանի

ԽԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՈՒՂԵՂՈՒՄՍ ԿՈՒՏԱԿՎԱԾ ՊԱՇԱՐԻՑ

I

Րաֆֆի

Ես ճանաչում էի Րաֆֆիին 1872 թւից, երբ Գր. Արծրունին սկսեց հրատարակել իր «Մշակը»։ Այդ ժամանակներն էին, որ Արծրունի հայրը, գեներալ Երեմիան, իր ներքին քարվանսարայի (Գէորգ-աղի քարվանսարան, Սիօնի տաճարի մօտ) կառավարելը յանձնել էր իր որդուն, իսկ վերջինս իբրև իր օգնական հրաւիրել էր Րաֆֆիին, որ և մի քանի ժամանակ բնակվում էր նոյն այդ քարվանսարայի սենեակներից մէկում։ Գր. Արծրունին ճանաչելով Րաֆֆիին ինչպէս հմուտ վաճառական և միևնոյն ժամանակ իբրև գրող, որ մօտ ուսումնասիրել էր հայերնակ թէ Պարսկաստանը և թէ Թիւրքիան, կամենում էր նրան իր մօտ պահել և օգտվել նրա կրկնակի հմտութիւնից։ Արծրունին գործում էր առաջուց մտածված ու մշակված նախագծով. այդ ժամանակներ գուցէ նա չը գիտէր, թէ ապագայում ինչ տեսակ կերպարանք պիտի ստանար հայկական հարցը, թէ ինչպէս պէտք է նա բարձրանար և ընդարձակվէր, բայց մի բան շատ լաւ գիտէր և այդ բանին իր բոլոր ոյժերով ձգտում էր, այն է՝ համերաշխութիւն հաստատել Ռուսաստանում, Թիւրքիայում և Պարսկաստանում բնակվող հայերի մէջ, ոչնչացնել կրօնական խտրութիւնները, որ մի չինական պատ էր հանդիսանում Արծրունու ձգտումների և դիտաւորութիւնների առաջ։ Բացի այդ նա աշխատում էր մօտ յարաբերութիւններ ունենալ հայկական բոլոր գաղութների հետ և ուրախութեամբ տպում էր այդ տեղերից ստացված տեղեկութիւնները և թղթակցութիւնները, որոնք, ի հարկէ, տիրացուական ուղղութիւն չունէին և չէին պտտվում բացառապէս եկեղեցու շուրջը և նրա պարիսպների մէջ։ «Մշակի» էջերում ընդարձակ տեղ ունէին Րաֆֆիի նամակները Պարսկաստանից, Ցարօյի թղթակցութիւնները Պարիզից, Պ. Իզմայիլեանի գրւածքները Նոյնչևս [illegible] և այլն։ Մի քանի ժամանակից յետոյ թղթակ[illegible] ծաւալը [illegible], որ «Մշակի» խմբագրութիւնը ճիշդ տեղեկութիւններ էր ստանում բոլոր փոքր ի շատէ կարևոր և աչքի ընկնող երևոյթների մասին, որոնք տեղի էին ունենում հայաբնակ ոչ թէ միայն կենտրոններում, այլ և անկիւններում։ Յետագայում, իբրև խմբագրութեան քարտուղար, ես ամեն օր բերանացի վեկուցումներ էի տալիս Արծրունուն և ներկայացնում էի նշանաւոր նամակները, որոնց կարևոր տողերի վրա նրա ուշադրութիւնը դարձնելու համար ես նրանց ընդգծում էի կարմիր մատիտով։

Րաֆֆիի պատճառով հայր և որդի Արծրունիների մէջ անդադար անբաւականութիւններ էին պատահում. հայրը կամենում էր, որ ինքը լինի կառավարողը, իսկ որդին՝ իր օգնականը. որդին հօր սիստեմը գտնում էր վնասակար և կամենում էր ինքնագլուխ կառավարիչ լինել՝ Րաֆֆիին իբրև օգնական ունենալով։ Հօր ու որդու մէջև այդ հողի վրա ծագած անբաւականութիւնները այնքան սուր կերպարանք ստացան, որ Գրիգորը հրաժարվեց ոչ թէ միայն քարվանսարան կառավարելուց, այլ և հօր հետ որևէ յարաբերութիւն ունենալուց։ Իսկ Րաֆֆին տեղափոխվեց քարվանսարայի իր բնակարանից Սիօնի նրբափողոցում գտնվող մի տուն, ուր յետոյ ես անդադար այցելում էի Մելիքզադէին՝ մինչև իր մեկնելը Վերին Ագուլիս ուսուցչի պաշտօնով...

II

Րաֆֆիի ակնոցը

Երեքշաբթի օր էր, խմբագրական երեկոյ։ Ես հանդուցեալ Ամերիկեանի հետ մտայ «Մշակի» խմբագրատունը, ուր արդէն հաւաքվել էին Պավլ Իզմայիլեան, Շահվերդեան, Գ. Չմշկեան, Ստեփանոս Պալասանեան, հոկայ Ներսէս Մելիքեան, որ յայտնի էր իր միջամտութեամբ բոլոր հարցերին և վերջը միշտ համաձայնում էր Արծրունու կարծիքի հետ։

— Պարոն Մելիքեան,—ընդմիջում էր նրան Արծրունին,—ես առաջուց գիտեմ, որ դուք համաձայն էք իմ կարծիքի հետ։

— Այո, անպատճառ։

— Ուրեմն ես հարցը պարզված եմ համարում։

Մելիքեան յաղթական ժպիտը երեսին նստում էր իր տեղը։ Այդ Մելիքեանը երբէք ոչ մի տող չէ տուել «Մշակին», բայց ներկայ է եղել խմբագրական բոլոր ժողովներին, խօսել է բոլոր հարցերի մասին և վերջը միշտ համաձայնել է Արծրունու կարծիքի հետ, անխնայ ոչնչացնելով վերջինի ծխախոտները...

Պատուհանի մօտ «Դրօէբա» լրագրի խմբագիր Սերգէյ Մեսխիի կողքին նստած էր Րաֆֆին, իր առաջ մի փոքրիկ կլոր սեղանի վրա ունենալով «Խաչագողի յիշատակարանի» ահագին տետրակը, որ նա խմբագրական երեկոների վերջը մաս-մաս կարդում էր։ Այդ «Խաչագողի յիշատակարանը» Րաֆֆիի այն գրւածքը չէր, որ դուք կարդացել էք, իմ թանգագին ընթերցողներ, այլ պատմութիւնների, դէպքերի ու պատահարների մի ահագին ժողովածու, անկապ և անմշակ միմեանց վրա կուտակված։ Եթէ այժմ ձեր ձեռքն անցնի այդ տետրակը և դուք նրան համեմատէք տպվածի հետ, դուք կը տեսնէք, թէ երկուսի միջև որքան զանազանութիւն կայ և թէ հետզհետէ հանգուցեալ վիպասանի աշխարհահայեցողութիւնը, նեղ շրջաններից դուրս գալով, ինչպիսի՜ ահագին ծաւալով ընդարձակվում էր և ըմբռնում էր շրջապատող իրականութիւնը։ Միայն Մելիք-Յակոբեանի անսահման ընդունակութիւնը և տաղանդը կարող էին նպաստել հայեացքների ու կարծիքների այդպիսի արագ զարգացմանը և գեղարուեստի գեղեցկութեան ըմբռնմանը...

Մենք ծանօթացանք։ Իմ և Րաֆֆիի միջև նստած էր Ամերիկեանը։ Րաֆֆին սկսեց կարդալ. այս բօպէիս նրա ձայնը լսվում է ականջիս, և ինձ թւում է, որ կարող եմ կոկորդիս հանել նրա հնչիւնները, եթէ ես բեմի վրա նրան ներկայացնելիս լինէի։

Ես հայեացքս չէի հեռացնում նրա աչքերից, իսկապէս ոչ թէ աչքերից, այլ ակնոցից, որը շատ մօտ կպչում էր նրա յօնքերին և բոլորովին ծածկում նրա աչքերը. հազիւ թէ մէկը, բացի բանաստեղծի ընտանիքից տեսած լինի այդ աչքերը առանց ակնոցի։ Աչքերը ամեն դիտողին շատ բան են ասում մարդու մասին, բայց ոչ ոք չէր տեսել Րաֆֆիի աչքերը, և նրան հանդիպելուց և շատ անգամ տեսնելուց յետոյ՝ ոչ ոք չէր կարող ճիշդ գաղափար կազմել Րաֆֆիի մասին, մինչև նրա հետ տարիներով ծանօթ չը լինէր։ Րաֆֆին ձեզ շուտով ուսումնասիրում էր, ձեզ, ինչպէս ասում են, խօսեցնում էր, ուշադրութեամբ լսում և անմիջապէս գաղափար էր կազմում, թէ դուք ինչ էք, ով էք և ինչ էք կամենում. իսկ ինքը մնում էր ձեզ համար հանելուկ։ Նա իր մասին ձեզ այնպիսի գաղափար էր տալիս, ինչպիսին ինքն էր կամենում, և միշտ ծածկում էր ձեր կարծատեսութիւնը։ Նա առանձին հմտութեամբ օգտվում էր իր շուրջը պատահածով, իր լսած խօսակցութիւնով։

Օրինակ կը բերեմ հետևեալ դէպքը. Ալեքսանդր Քալանթար այցելեց Գ. Արծրունուն։ Նրա ոտը, ինչպէս ասում են, վրա չէկաւ. Դվօրցովայա փողոցին և միւս օրը հրդեհ պատահեց Սալաթբէկօվի շքանշանների խանութում Դվօրցովայա փողոցի վրա, «Մշակի» խմբագրատան դիմացը։ Այդ ժամանակ Ալ. Քալանթարը խմբագրատանն էր և պատուհանի մօտ կանգնած նկարագրում էր հրդեհը։

Րաֆֆին լսում էր նրան առանձին ուշադրութեամբ, և այդ նկարագիրը գրեթէ բառ առ բառ Բայազէտի հրդեհի նկարագիրը կազմեց «Խենթի» մէջ, որն այդ միջոցներին մաս-մաս տպվում էր «Մշակում»։

Վերադառնում եմ Րաֆֆիի աչքերին, որոնց ես մեր ծանօթութեան և անվերջ տեսութիւնների ու երկար խօսակցութիւնների ժամանակ միայն երկու անգամ եմ տեսել առանց ակնոցի։ Առաջին անգամ մեր տանը, որտեղ Րաֆֆին իր ձեռքերի վրա բարձրացրեց իմ աւագ որդուն, իսկ վերջինս պոկեց նրա ակնոցը և շատ հեռու շպրտեց... Րաֆֆին գետին իջեցրեց երեխային և շտապով վերցրեց ակնոցը։ Իսկ երկրորդ անգամ նա շտապով եկաւ իր բնակարանը, ուր ես նրան սպասում էի, առանց գլխարկի ու ակնոցի և շատ շփոթված... մի երկու րօպէից յետոյ նրան հետևեց Րաֆֆիի դրկից մատաղահաս տիկին Րօզան Րաֆֆիի գլխարկն ու ակնոցը ձեռքին։

— Ներեցէք—պարոն,—ասում էր գեղեցկուհի Րօզան, որի չքնաղ կապոյտ աչքերում արտասուքներ էին փայլում.—ամուսինս խելագարվում է, երբ արբում է... վերցրէք ձեր գլխարկն և ակնոցը... դարձեալ ներողութիւն եմ խնդրում... հազար ներողութիւն եմ խնդրում...

Բայց այս ի՞նչ ներողութեան խնդրել էր։ Րօզայի ձայնից ես սիրային նոտաներ էի լսում, իսկ նրա քնքոյշ այտերի վրա արցունքի կաթիլներ տեսնում... Րօզան հեռացաւ իր քայլուածքով, որ յատուկ է միայն յաւերժահարսերին...

Րաֆֆին անմիջապէս պաշտպանեց իր աչքերն ակնոցով, բայց ես արդէն նկատել էի մի անսովոր կրակ այդ աչքերի մէջ...

— Եղբայր,—այդ անպիտան արբեցողը իր փայտի հարուածով գցեց գլխարկս ու ակնոցս...

— Բայց ձեր աչքերը կարող էին վնասվել այդ հարուածից...

— Ոչ փայտը կպաւ գլխարկիս, իսկ գլխարկը գցեց ակնոցը։

— Պէտք է գանգատվել հաշտարարին, ես կը վկայեմ...

— Ոչ, չարժէ։

— Բայց այդ դէպքը կարող է կրկնվել և վատ հետևանքներ ունենալ։ Արբեցողը ձեր մօտ դրկիցն է։

— Ոչինչ, Րօզան խմանում է նրան զսպելը։ Նրա ներկայութեամբ ամուսինը կատու է կտրում... Րօզան ինձ ինքնաեռ է տալիս, և ես նրան վճարում եմ մի աննշան ամսական... դա մի չքնաղ կին է, որի աչքերի կախարդիչ հայեացքների ազդեցութեան տակ նրա ամուսինը կերպարանափոխվում է... Ես չեմ կամենում խզել այդ հրապուրիչ կնոջ հետ [illegible] և եկը ինձ մօտ։

Տուն վերադառնալիս ես մտքումս անդադար կրկնում էի Րաֆֆիի վերջին այդ նախադասութիւնը, որ յիշատակարանիս մէջ չակերտված է։

III

Ամերիկեան, Ադամեան և Րաֆֆի

Այսօր յիշատակարանս թերթելիս նրա մէջ գտայ Ամերիկեանի պատկերը իր ձեռագրով և Ադամեանի ինձ գրած նամակը Մոսկվայից։ Ես շտապում եմ մի փոքր ընդհատել իմ պատմութիւնը և ծանօթացնել ընթերցողներիս այդ ձեռագրի և նամակի հետ, եթէ կամենում էք հէնց նրա համար, որ միմեանց մօտ շարեմ հայերի համար անգնահատելի երեք մեծ տաղանդների անունները՝ Յակոբ Մելիք-Յակո-

վրա։ Իսկ Ադամեան և ես, որ այդ ժամանակ ապրում էինք Բարեատինսկայա փողոցի վրա Ամիլախվարիի կահաւորված սենեակներում, ճաշում էինք միասին, մերթ ընկերանալով «Թորոս Լևոնի», «Երկունք ԽԸ դարու», «Թէոդորոս Ռշտունի» վէպերի հեղինակին, մերթ «Խենթի», «Խամսայի Մելիքների» և այլն հեղինակին։

Մի օր այս ճաշարանում երկու հսկայ վիպասանները վէճի բռնվեցին միմեանց հետ, որի փինալը Ծերենցի՝ Րաֆֆիի վրա շիշ բարձրացնելը եղաւ...

* * *

Անցան տարիներ... Արծրունին «Մշակը» աւանդ տուած Րաֆֆիին, Գաբր. Միրզոյեանին և Ներսէս Աբէլեանին՝ Շվէյցարիայումն էր։ Աւանդապահներից երկուսը՝ Րաֆֆին և Միրզոյեանը, մէկը միւսից գաղտնի, որոնումներ էին անում «Մշակի» համար։ Փոթիում անակնկալ երկու ընկերակից ախոյեանները գնդապետ Մելիք-Հայկազեանի տանը միմեանց հանդիպելով՝ հէնց այստեղ էլ իրանց որոնումները թաղեցին...

Այնուհետև Րաֆֆի և Միրզոյեան միմեանցից խոյս էին տալիս և մէկը սրանցից թագ էր կենում, կամ ետևի դռներով դուրս գալիս, երբ մտնում էր միւսը։

* * *

Արծրունին Րաֆֆիից բաժանվեց Շվէյցարիա գնալիս ոչ հաշտ։

Րաֆֆին մի շարք պահանջներ էր յարուցել հէնց այն վայրկենին, երբ Արծրունին բեկված սրտով, լքեալ ու վհատ ուղևորվում էր Շվէյցարիա։

Տիկին Արծրունին ուղևորվելիս ասաց.

— Գրիգորը մի շալիկով, իսկ ես էլ մի խուրջայով ենք գնում։ Էլ ինչ ունենք, որ ինչ տանք։

* * *

Արծրունին վերադարձել էր, վերսկսել էր «Մշակը»։ Ամենքիս փափագն էր, որ Րաֆֆին էլ վերադառնար «Մշակին»։ Բայց Րաֆֆին ծանր և նոյնիսկ Արծրունու ինքնասիրութիւնը վիրաւորող պայմաններ էր առաջարկում, որոնք ի հարկէ չընդունվեցին։

Րաֆֆին ենթադրում էր, որ անցնելով «Արձագանքին»՝ կը բարձրացնէ այդ թերթի տիրաժը և Աբգար Յովհաննիսեանն էլ իրան առատ կը վարձատրէ։

Սակայն նա շուտով հիասթափվեց. նիւթական ապահովութիւն չը տուեց նրան «Արձագանքը»։

Ահա հէնց այս միջոցներում ես նորից վերսկսեցի փորձել Րաֆֆիին «Մշակի» գիրկը նետելու։ Պէտք է սկսէր աշխատակցութիւնը առանց «Մշակի» խմբագրատունը մտնելու։

* * *

Մարտ ամիսն էր 1888 թ.։ Րաֆֆին Ալ. Մելիք-Ազարեանի դահլիճում նստած է իբրև սգաւոր։ Ծերենցի աճիւնը պիտի տանենք եկեղեցի։ Վերցրինք դագաղը մեր ուսերի վրա և ուղղի ընկանք դէպի եկեղեցի։

Մի քանի օր յետոյ Մուշտայիդի այգում Րաֆֆին հէնց ինքը «Մշակում» իր աշխատակցելու խօսքը բաց արեց և ես հրճւանօք մօտալուտ յաղթանակն էի տեսնում։ Բայց երկինքը այլ կերպ էր տնօրինել, Ծերենցի մահվան քառասունքին ինքն էլ էր սլացել երկինք։

Գուցէ եթէ ունենար նիւթական միջոց և դիմէր արմատական բժշկութեան, նա դեռ երկար ապրէր։

* * *

Իսկ եթէ հայրենասէր վիպասանի բժշկութեան համար ժամանակին չը գտնվեց անհրաժեշտ գումարը, գտնվեցին շատ բուրժուաներ անշնչացած դիակի վրա պսակ դնելու և կոկորդիլոսի արտասուքները հեռագիրներով հասցնելու։

Այժմ ամէնքը հրապարակ եկան դիակին տէր լինելու։

Իսկ հարուստները մէկը միւսից խլում էին Րաֆֆիի մանկահաս երկու տղաներին որդեգրելը։

Հետևա՞նքը...

Հետևանքն այն, ինչ մինչ։ Եւ ոչ մէկը սրանցից հռչակաւոր վիպասանի զաւակներին և այրուն չապահովեց դէթ այն աստիճան, որ Րաֆֆիի այրին կարող լինէր մի աղախին-խոհարարուհի ունենալ, իսկ զաւակները անձնատուր լինէին իրանց ուսման, ապահով, որ քաղցից չեն մեռնի, եթէ միաժամանակ իրանք կողմնակի վաստակ չունենան։

Եւ նրանք հեռացան հեռու աշխարհ, օտար աշխարհ։ Լօնդօնը ապաստարան եղաւ սրանց, որոնք իրանց չարքաշ աշխատանքով պատիւ բերող, թէև աղքատ ապրուստ ունեն այսօր։

Տ. Նազարեան

ԵՐԵԿՈՅԹ ՐԱՖՖԻԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Հինգշաբթի, ապրիլի 25-ին, երեկ. ժամը 8-ին, «Մշակի» խմբագրատանը տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր գրական երեկոյթ անմահ Րաֆֆիի մահվան 25-ամեակի առիթով։

Ցերեկւայ ժամին սկսեցին ժողովվել երևան հիւրեր հասարակութեան զանազան խաւերից, որոնց թիւը վերջում հասաւ աւելի քան 70 հոգու։

Հիւրերի թւումն էին նաև Գաղատոսեան և Բենիկ հայր-սուրբերը։

Վերջինս և հոգոց ասաց հանգուցեալ վիպագրողի յիշատակին։

Այնուհետև Ալ. Քալանթար բանալով երեկոն՝ մի քանի ուրուագծերով բնորոշեց Րաֆֆիի դէմքը, որի բնածին տաղանդը, ձուլված՝ «Մշակի» շկոլայի ազդեցութեան տակ, ստեղծեց հայ ժողովրդի սիրելի վիպասանին, որի հեղինակութիւնները այսօր իսկ յափշտակութեամբ են կարդացվում բոլոր մնացած հայ գրողների երկերից աւելի։

Այնուհետև Քալանթար, կարդալով Ռօստով-Դ./Դ. հայ գրական-գեղարուեստական խմբակի հեռագիր-ողջոյնը Րաֆֆիի յիշատակին։

Ապա տեղի ունեցաւ մտերմական յիշողութիւններ, յուշերի փոխանակումն հանգուցեալի կեանքի մասին՝ երեկոյին ներկայ եղողների միջև։

Ա. Քալանթար կարդաց այն յիշողութիւնները, որոնք տպվեցին «Մշակի» երէկվայ համարում։

Յ. Տէր-Գրիգորեան կարդաց իր գրած տեսութիւնը, որ տպվում է «Մշակի» այսօրվայ համարում։

Տիկին Ն. Դօլուխանեան զգացմունքով կարդաց Րաֆֆիի ոտանաւորներից։

Աւ. Եղեկեան, երբ հանգուցեալին մօտիկ ճանաչողներից մինը, ասաց, որ, յիրաւի, Տէր-Գրիգորեանի ասածի համաձայն, մեծ տարբերութիւն կայ տպված «Խաչագողի յիշատակարանը» գրքի և նրա ձեռագրի միջև, որ կարդում էր Րաֆֆին նախ քան տպագրելը։ Եղեկեան մատնանշեց, որ Րաֆֆին մտաւոր կեանքում ցերեկներով քնում էր մինչև ժամը 2-ը, ապա թեթև ճաշում ու դարձեալ քնում։ Զարթնելով եր. ժամը 6—7-ին, նա սկսում էր թէյ խմել, այն էլ սաստիկ թունդ. սովորութիւն ունէր թէյի մէջ վարդ խառնել։ Բայց մանաւանդ Րաֆֆին սիրում էր ծխել ու ծխել և յետոյ ձեռնարկել աշխատանքի։ Նա սիրում էր կարդալ իր գրուածքները ուրիշների ներկայութեամբ։ Գրում էր ահագարակ թերթի կէսի վրա, թողնելով մեծ լուսանցքներ. և երբ գրուածքը նա պէտք է տպագրութեան յանձնէր, վերոյիշեալ լուսանցքների վրա Րաֆֆին սկսում էր ուղղումներ, լրացումներ անել։ Եւ պատահում էր, որ բոլորովին կերպարանափոխվում էր առաջին անգամ գրված ձեռագիրը։

Յ. Տէր-Մարկոսեան, իբրև «Մշակի» սկզբնաւորութեան օրից աշխատակից և ականատես Րաֆֆիի յարաբերութիւններին «Մշակի» խմբագրութեան հետ, պատմեց մի քանի հետաքրքրական դէպքեր Րաֆֆիի ներքին կեանքից, նրա՝ Արծրունու հետ ունեցած շփումներից և այլն։

Յովհ. Տէր-Մարկոսեան ասաց, որ հանգուցեալ Րաֆֆին ունէր մի հաստ դաւթարի նման տետր, որ վիպասանը կոչում էր «Խլվլիկ» և որի մէջ «ամէն բան կայ գրված»... Րաֆֆիին ամենամօտ անձը, ծանօթ նրա ներքին կեանքին, հանդիսանում է երեկոյթին ներկայ՝ հանգուցեալի և ուրիշ շատ հայ գործիչների մեկենաս Ալ. Մելիք-Ազարեան։ Ապա Տէր-Մարկոսեան շեշտեց Գր. Արծրունու ահագին ազդեցութիւնը Րաֆֆիի վրա, որի շնորհիւ Րաֆֆին սկսեց պայքարել հին նահապետական նախապաշարմունքների դէմ։ Եւ չը նայած վերջին տարիների մի թիւրիմացութեան, Րաֆֆին, Տէր-Մարկոսեանի ասելով, հակառակ միւս կեղծ բարեկամների, միշտ հաւատարիմ մնաց «Մշակի» դրօշակին։

Եղեկեանը շարունակելով պատմեց ի միջի այլոց մի դէպք Րաֆֆիի կեանքից, թէ ինչպէս մի անգամ հանգուցեալը ամբողջ օրը քաղցած մնացած լինելով՝ կէս գիշերին բաղխում է մի փռան դուռը և երկու կոպէկի հաց խնդրում քաղցը յագեցնելու համար...

Տէր-Մարկոսեանն ընդգծեց նաև հանգուցեալի սովորութիւնը, պահելու ամէն մի գրած թղթի կտորը։ Եւ երբ նրան կշտամբում էին, նա պատասխանում էր հետևեալ գուշակութեամբ. «Դուք չը գիտէք. այս թղթի կտորները 40 տարուց յետոյ ոսկիներ կարժենան»...

Հ. Առաքելեան պատմեց իր յիշողութիւնները հանգուցեալի հետ առաջին անգամ ծանօթանալու մասին Թաւրիզում։ Առաքելեանի այդ յիշողութիւնները կը տպենք «Մշակում» յաջորդ անգամ։

Ա. Քալանթար կարդաց Մելիք-Հախնազարեանի յիշողութիւնները, որոնք տպվեցին «Մշակի» երէկվայ համարում։ Ինքը Մելիք-Հախնազարեանը, որի եղբօր բնակարանում ապրեց Րաֆֆին Թիֆլիս գալու առաջին տարիներում, լրացրեց՝ ծանրանալով Րաֆֆիի անձնաւորութեան ու նրա ընտանեկան նիստ ու կացի վրա։ Պարոնի ասելով՝ Րաֆֆին ոչ ոքի երեսին չէր ծիծաղում, սիրում էր չոր լաւաշ, շարունակ թէյ խմել ու ծխել, քնքոյշ չէր կնոջ և երեխաների վերաբերութեամբ և այլն։

Բժշկ. Նաւասարդեան, շեշտելով հանգուցեալի ծաղիկներ սիրելը, մանրամասն պատմեց իր ծանօթութիւնը 1877 թ. Էջմիածնում, երբ ինքը բժիշկը խնամում էր Ալաշկերտի թշուառ գաղթականներին։ Նաւասարդեան պատմեց նաև Րաֆֆիի ծանօթութիւնը Սամսոնի՝ «Խենթի» հերոսի հետ և այլն։ Ինչպէս յայտնի է, ինքը Րաֆֆին իր «Խենթ» գրուածքում բացի իր հերոս Սամսոնից՝ խօսում է նաև բժշկի (Նաւասարդեանի) գործունէութեան մասին։ Ապա Նաւասարդեան պատմեց իր հանդիպումները Րաֆֆիի հետ Թիֆլիսում, միջանկեալ խօսելով 80-ական թւականների հայկական ոգևորութեան և նպատակների մասին։

Մ. Ջլլեան կարդաց իր յիշողութիւնը Րաֆֆիի մասին, որը տպված է «Մշակի» երէկվայ համարում։

Բենիկ վարդ. թէև ժամանակակից չէ եղել Րաֆֆիին, բայց օրվայ խօսակցութիւնների տպաւորութեան տակ յայտնեց, որ Րաֆֆին մեծ էր իր հայրենասիրական զգացմունքով ու անուշ, հմայիչ աշխարհիկ լեզուով։ Մեծ մարդկանց թերութիւնները մի կողմը թողած՝ պէտք է գնահատել իրանց խոշոր արդիւնաւոր գործերով։ Րաֆֆին, անհատական պակասաւոր յատկութիւններով հանդերձ, դարձաւ հայի պարծանքը, որովհետև ամենահարազատ կերպով քաղցրախօս բարբառով նկարագրեց սքանչելի հայրենիքի խղճական պատկերը։ Ապա հայր-սուրբը ընդգծեց այն գրական երեկոները, որ կազմակերպում ու ղեկավարում էր Գր. Արծրունին և որոնց շնորհիւ Րաֆֆին զարգացրեց իր տաղանդը, շնորհքը վիպագրութեան համար։ Խորին ու ջերմ յարգանք Րաֆֆիի անմեռ յիշատակին...

Հայր Գաղատոսեանը մատնանշեց, որ թէև ինքը ծնված է վրացախօս հայ ընտանիքում, սակայն հայերէնը առաջին անգամ Վենետիկում սովորեց «Ռօբինզօն Կրուզօյից» և Րաֆֆիի գրուածքներից, որ կարդում ու բացատրում էր Թորոսեան վարդապետը։ Գաղատոսեան հայր-սուրբը նոյն Րաֆֆիի հեղինակութիւններից է գաղափար կազմել մինչ այդ իրան անծանօթ հայկական ընտանեկան սովորութիւնների մասին և այլն։

Հիւրերը հիւրասիրվեցին թէյով ու քաղցրաւենիքով։ Սեղանի շուրջն ևս եղան վերյիշումներ հանգուցեալ Րաֆֆիի խնամ կեանքի մի քանի գծերի մասին, և երեկոն փակվեց գիշերվայ ժամը 12-ի մօտերը։

Ես.

Ց. Գ.—Պէտք է յիշել նմանապէս, որ նոյն երեկոյեան Րաֆֆիի յիշատակին գրական հանդէս էր կազմել Հայ Գրական Ընկերութիւնը Կ. Հ. Բար. Ընկ. դահլիճում։

Երէկ երեկոյ տեղի ունեցաւ հանգուցեալի յիշատակին նաև Տ. Նազարեանի Գրական-Գեղագիտական Սալօնում։ Ե.

ՄԵԾ ՀԱՆԴԷՍ

Երէկ, ապրիլի 26-ին, ցերեկվայ ժամը 12—2, Երևանեան հրապարակի վրա, քաղաքային տան առաջ տեղի ունեցաւ մի մեծ զօրահանդէս և եկեղեցական ու ժողովրդական հանդէս։

Այդ օրը ռուսական զօրքի աւագագոյն զօրագունդը, Նորին Կայսերական Մեծութեան 17-րդ Լէյբ-գրանէդէրեան Երևանեան զօրագունդը, իր բանակատեղից մտնում էր քաղաք, այստեղից գնալու Կօստրոմա, այնտեղ կայանալիք հանդէսներին մասնակցելու համար։ Եւ ահա Թիֆլիս քաղաքը բարեգալուստ և ողջերթ էր մաղթում Երևանեան այդ գնդին, որի պատմութիւնը սերտ կապերով կապված է Կովկասի և մանաւանդ հայերի ու վրացիների ազատագրութեան հետ։ Պատմութիւնից գիտենք, որ այդ զօրագունդն էր, որ 1799 թ. եկաւ Վրաստան՝ ազատելու քրիստոնեայ Վրաստանը պարսկական և թիւրքական լծից։ Այդ գունդն էր, որ 1827 թ. մտաւ Երևանեան կամ Հայկական աշխարհը և ազատեց Էջմիածինն ու հայ ժողովուրդը նոյն պարսկական լծից, աջակցութեամբ Ներսէս Աշտարակեցի արքեպիսկոպոսի։

Եւ ի նշան այդ մեծ պատմական տօնի և երախտագիտութեան, Թիֆլիս քաղաքի կողմից իբրև նուէր պատրաստված էին մատուցանելու զօրագնդին Վրաստանի լուսաւորիչ ս. Նունէի և Հայաստանի լուսաւորիչ ս. Գրիգորի ոսկեձոյլ պատկերները, ամփոփված մի շրջանակի մէջ։

Դեռ ժամը 11-ից հրապարակի վրա, ուր շինված էր լայն տախտակամած, սկսեց հաւաքվել ժողովրդի խուռն բազմութիւնը։ Շրջակայ բոլոր պատշգամբները, տանիքները բռնված էին։ Առանձին տոմսերով հրաւիրված էին բազմաթիւ անձինք, հասարակութեան զանազան խաւերի ներկայացուցիչներ, տիկիններ, բարձրաստիճան պաշտօնեաներ՝ քաղաքացիական և զինուորական, Վրաստանի էկզարխը, հայոց առաջնորդ Մեսրոպ եպիսկոպոսը, հրէից բաբբին, մահմեդական հոգևորականութեան ներկայացուցիչները։

Ժամը $11^1/_2$-ից Երևանեան զօրագունդը, որ գալիս էր Մանգլիսից, սկսեց իջնել և մտնել քաղաքը, ուր սահմանագլխի վրա դիմաւորվեց արհեստաւորների և համքարների կողմից իրանց դրօշակներով և զուռնայով։ Գունդը մտաւ Երևանեան հրապա-

---

կոբեան, Միհրդատ Ամերիկեան և Պետրոս Ադամեան։ Ահա Ամերիկեանի գրուածքը պատկերի վրա։

«Իմ սիրելի ընկեր Յովհաննէս Տէր-Գրիգորեանին։ Նշան բարեկամութեան, Պոլիս գնալուս օրը առաւօտեան ժամը 6-ին 1873 թ. դեկտ. 28-ին։ Փօթի-Թիֆլիսեան երկաթուղու վրա։ «Մարդասպանի» հեղինակին»։

Վերջին երկու բառերը Ամերիկեանը ընդգծել է։

Այս պատկերը յանձնում եմ «Տարազի» խմբագրութեանը։

Ադամեանի նամակը.

«1883 թ. 5 օգոստոսի Մոսկուա

«Պարոն Տէր-Գրիգորեան!

«Ստացայ ձեր վերջին նամակը անցեալ ամսոյն 29 թուականաւ. երէկ ստացայ և այսօր պատասխանում եմ ձեզ համառօտիւ, որպէսզի գոնէ սպասել չի տամ ձեզ. սակայն հաւատացէք անկեղծօրէն կասեմ, որ ցաւելով տալիս եմ ձեզ այս պատասխանը։

«Դուք առաջարկում էք ինձ ռոճիկ, ամիսը 150 ր. և ½ զուտ հասոյթից ծախսերը դուրս գալով 10%. սակայն ներեցէք. այդ պայմաններէն ոչ մինը չեմ կարող ընդունել։ Ուստի իմ վրայ յոյս մի դնէք, սիրով կընդունէի եթէ կարելի լինէր։ Բայց չեմ կարող, իմ ընկեր։

«Կը ցանկամ ձեզ ամենայն յաջողութիւն»։

«Ձերդ Պ. Հ. Ադամեան»

«Այս նամակը և Ադամեանի գիրքը «Թերթուածք և Թարգմանութիւնք Պ. Հ. Ադամեան, հրատ. Ս. Արծրունեայ» Ադամեանի հետևեալ ձեռագրով՝ «Յիշատակ առ մեծ. պարոն Տէր-Գրիգորեանց հեղինակից, 1880 թ. մարտ, Թիֆլիս»՝ յանձնում եմ Ազգագրական Ընկերութեանը։

Եթէ մի երկու կամ երեք տարի էլ ապրեմ, դեռ շատ կտորներ կը տամ ընթերցողին ուղեղումս կուտակված պաշարից...

IV

Րաֆֆիի բնակարանը և կապոյտ աչքերը

Ահա այն բնակարանը, որտեղ տաղանդը գրեց իր «Ուխտեալ միանձնուհին» և կազմեց «Փնջի» հատորները։ Երբ դուք մտնում էք Սիօնի նրբափողոցը, ձախ կողմը գնում է մի նեղ փողոց, որ տանում է դէպի Էկզարխական հրապարակը։ Դուք չէք մտնում այդ փողոցը, այլ շարունակում էք գնալ Սիօնի նրբափողոցով. աջ կողմի փողոցը գնում է դէպի Սիօնը, իսկ ձախ կողմի վրա դարպասի փոքր դռնով մտնում էք մի փոքրիկ բակ և, սանդուղներով բարձրանալով մտնում էք Րաֆֆիի բնակարանը։ Տունը երկյարկանի էր. ներքին յարկում ապրում էր գեղեցկուհի Րօզան, իսկ վերին յարկում Րաֆֆին։ Տաղանդաւոր վիպագրողի բնակարանը կազմում էին մի փոքր ու մի մեծ սենեակ, եթէ կարելի է մեծ անուանել երկու սաժէն լայնութիւն և երեք սաժէն երկարութիւն ունեցող մի սենեակ։ Սա հիւրասենեակն էր, իսկ փոքրը միաժամանակ և ննջարան ու գրասենեակ, որտեղ դրված էր մի մահճակալ ու մի գրասեղան։ Գրասենեակի պատուհանը նայում էր մի փոքր պատշգամբի, որ պատից դուրս էր ցցվել ուղղակի Կուր գետի վրա։ Պատշգամբը կարելի էր գնալ միայն հիւրասենեակի դռնից։ Սենեակները կահաւորված էին աւելի քան համեստ։ Սունդուկեանը սիրում էր կահաւորված լինել կօմֆօրտով և նա այդ կարողանում էր անել, իսկ Րաֆֆին ստիպված էր ապրել աւելի պակաս քան թէ համեստ։

Պատշգամբից հրաշալի տեսարան էր բացվում։ Կուր գետը գոռալով վազեցնում էր իր ալիքները, պատշգամբը կարծես օդի մէջ էր կանգնած, և կասէիր թէ նա ոչ մի պատուանդան չունէր ու մի րոպէից յետոյ կընկնի ու կընկղմվի կատաղած գետի մէջ։ Պատշգամբի վրա գրասենեակի պատուհանի մօտ դրված էր մի փոքր սեղան ու երկու աթոռ։ Երկար ժամերի ընթացքում պատշգամբի վրա խորին լռութիւն էր տիրում ամառները, և այդ լռութիւնը ընդհատվում էր բանաստեղծի գրչի խշխշոցով։ Առաւօտ և երեկոյ ժամը 6-ին պատշգամբը կենդանանում էր։ Ներքոյ Րօզան բերում էր փոքրիկ ինքնաեռը, դնում էր սեղանի վրա և, ինչպէս աղաւնին թռչում է օդի մէջ և թևերը բանալով յանկարծ կանգնում, նոյնպէս Րօզան նազելի շարժուածքներով թռչում էր ինքնաեռի և նրա ամանների շուրջը և յանկարծ կանգ էր առնում, ցցելով իր հարցական հայեացքը վիպասանի վրա։

— Թէյ կը կամենա՞ք, — հարցնում էր նա ռուսերէն, իսկ յետագայում նա այդ հարցը արտասանում էր հայերէն։

— Խնդրեմ, շատ շնորհակալ կը լինեմ։

Րօզան պատուհանից մեկնում էր տաղանդաւոր վիպագրողին թէյի բաժակը, իսկ վերջինը գցելով գրիչը՝ թեքում էր իր գլուխը ձեռքերի վրա և իր ակնոցի ետևից նայում էր երիտասարդ տիկնոջ մանկական անմեղութիւն արտայայտող քնքոյշ պատկերին, նայում էր, նայում և անվերջ նայում։

— Րօզա, — լսվում էր ամուսնու կոպիտ ու խռպոտ ձայնը։

— Գալիս եմ, — պատասխանում էր Րօզան իր երաժշտական մեղմ ձայնով ու փափուկ քայլերով վազում էր դէպի ամուսինը, միշտ ձեռքին ունենալով թէյի բաժակ կամ ափսէ կամ թէյի սրբիչ։

Նորից գրիչը ընկնում էր բանաստեղծի ձեռքը, նորից նա վազում էր սպիտակ թղթի վրա, նորից թափվում էին թունաւոր նախադասութիւններ, կամ մեղմ և դառն երգեր, որոնք արտայայտում էին բանաստեղծի յուզմունքը, նրա սրտի վիշտը, նրա բողոքը կեանքի անարդար կարգի դէմ, նրա համակրանքները դէպի հարստահարվածները, դէպի անարգվածները, դէպի անարդար ու զարհուրելի կապերով կապվածները...

— Թէյ կը կամենա՞ք, — հարցնում էր նորից Րօզան, պատշգամբը արագ դուրս նետվելով ու պատուհանից մեկնելով իր մինիատիւր ձեռիկը դէպի դատարկ բաժակը։

— Րօզա, մի րոպէ թող այդպէս մնայ ձեռքդ։

Րօզան առնում էր բաժակը իր ձեռքը և պահում էր այդպէս մեկնած դիրքով։ Նրա կրծքի ելևէջները նկարում էին նրա սրտի յուզմունքը, այն փոթորիկը, որ բարձրացել էր վիպասանի սրտի մէջ և ամենը աւետում էր...

Րօզան ածում էր թէյը և մեկնում հեղինակին։ Նրա սպիտակ զգեստի հետ խաղում էր առաւօտեան զեփիւռը, կօկէտ շարժուածքով նա ուղղում էր զգեստի ծալերն ու իր հայեացքը չէր հեռացնում բանաստեղծի դէմքից։

— Պարոն, ինչո՞ւ մի րոպէ չէք դուրս գալիս պատշգամբ։ Տեսէք Կուրից ինչ մեղմ քամի է փչում, որքան օդը թարմ և մաքուր է։

— Չեմ կամենում։

Այս հարցն ու պատասխանը ամեն առաւօտ ու երեկոյ կրկնվում էր, բայց Րաֆֆին չէր դուրս գալիս պատշգամբ։

Վիպասանը աւելի շատ երիտասարդ էր, քան թէ հասակաւոր։ Գուցէ նա վախենում էր մօտենալ այդ հրաշալի արարածին, գուցէ նա վախենում էր այրել Րօզայի քնքոյշ մարմնի ջերմութիւնից ու իրան մոռանալ...

Ժամը 8-ին Րօզան հեռանում էր և երևում էր երեկոյեան ժ. 6-ին, և դարձեալ կրկնվում էր նոյն տեսարանը...

— Րօզա, պահիր այդպէս անշարժ քո ձեռքը. թող որ ես նայեմ նրա վրա...

Եւ նա իր գեղեցիկ փոքրիկ ձեռքը պահում էր անշարժ ու բանաստեղծը սիրով և հրճուանքով նայում էր այդ բիւրեղեայ ձեռքին, նայում էր անվերջ, նայում...

— Րօզա, — լսվում էր խռպոտ ձայնը, և Րօզան անհետանում էր...

Մի՞թէ Րաֆֆին սիրում էր այդ հրաշալի արարածին, հրապուրված էր նրա շլացնող գեղեցկութիւնից, հմայված էր նրա պայծառ կապոյտ աչքերից...

Այո, Րաֆֆին սիրում էր Րօզային, անչափ ու անսահման սիրում էր նրան. բայց սիրում էր նրան հայրական մաքուր և անարատ սիրով։ Չէր թոյլ տալիս իրան մինչև անգամ շոյել նրա մազերը կամ շփվել նրա ձեռքերին։ Րաֆֆին սիրում էր Րօզային իբրև մի գեղեցիկ, բայց դժբաղդ երեխայի, որը ընկել էր արբեցող գազանի ճիրանները։

Իսկ Րօզա՞ն։

Րօզան հպատակվում էր Րաֆֆիի կամքին, կատարում էր նրա բոլոր հրամանները... իր կոպիտ ամուսնուն կից նա գտել էր մի մարդու, որ անչափ նրան համակրում էր, սիրում, գուրգուրում. և համոզված էր, որ այդ բարի մարդը, որ այդքան շատ գրում է, անվերջ գրում և գրելու ժամանակ յաճախ արտասվում, այդ մարդը չէր կարող նրան վատ բան հրամայել. ուրեմն բնական էր, որ Րօզան անչափ հաւատքով էր վերաբերվում վիպասանին և կատարում նրա բոլոր հրամանները։ Րաֆֆիի համար գեղեցկուհի Րօզան մի մօդել էր, իսկ Րօզայի համար Րաֆֆին մի նկարիչ...

Երբ ես կարդում էի Րաֆֆիի վէպերում նրա նկարագրութիւնը կապոյտ աչքերի, մարմարեայ ձեռքերի, քնքոյշ շրթունքների և սպիտակ զգեստի մասին, իսկոյն իմ առաջ պատկերանում էր չքնաղ ու մատաղահաս Րօզան։ Եւ երբ տեսնում էի Րօզայի նման մի գեղեցկուհու, ինքս ինձ ասում էի՝ ահա Րաֆֆիի համար մի նոր մօդել ևս։ Բայց ո՞ւր է ինքը վիպագրողը։

— Պարոն, այդ ինչ էք դուք այդքան շատ գրում, — ասում էր Րօզան համեստութեամբ բանաստեղծին նայելով և իր քնքոյշ մատներով իր զգեստի հետ խաղալով։

— Գրում եմ երգեր ու հէքիաթներ։

— Հէքիաթնե՞ր... այո, գիտեմ։ Իմ տատը ինձ միշտ հէքիաթներ էր պատմում, երբ ես երեխայ էի... Ես գիտեմ, թէ ինչպէս չար հսկայն յաղթեց մի նիհար, բայց բարեպաշտ երիտասարդ... Իսկ այդ հէքիաթները ձեզ ո՞վ է պատմել. ձեր պա՞պը թէ՞ տատը։

— Ոչ, ես ինքս եմ հնարում։

— Հնարո՞ւմ էք. մի՞թէ կարելի է հէքիաթը հնարել... Իսկ երգե՞րը... մի՞թէ երգերն էլ հնարում էք։ Պարոն, ներեցէք իմ համարձակութեանը, ես ձեզանից կամենում եմ մի բան խնդրել, բայց վախենում եմ, որ բարկանաք...

— Չեմ բարկանայ, ասա. ինչ ես խնդրում։

— Խնդրում եմ... երգեցէք ձեր երգերից մէկը։

— Ես երգել չը գիտեմ։

— Ի՞նչպէս, երգեր էք գրում և երգել չը գիտէ՞ք... դուք ինձ ծաղրում էք...

— Չեմ ծաղրում, երեխայ, չեմ ծաղրում. ես երգել չը գիտեմ։ Գնա հանգստացիր. արդէն ուշ է։ Աստուած քեզ հետ։

— Բարի գիշեր, պարոն, — ասում էր Րօզան կօկետութեամբ իր ոտքը սայթելով և գլուխ տալով, — ցանկանում եմ ձեզ երազում տեսնել կախարդված իշխանին, որ միշտ պտտում է մի շրջանում և չէ կարողանում մօտենալ իր պաշտած գեղեցկուհուն...

Րաֆֆին մնում էր մենակ և գրում էր։ Գրում էր անվերջ, մինչև առաւօտեան արշալոյսը ծագում էր և արևի ճառագայթը ստիպում էր նրան իջեցնել պատուհանի մօտ վարագոյրը և հանգստանալ...

Յ. Տէր-Գրիգորեան

բակը երեք փողոցներից. և երբ բռնեց տեղ հրապարակում, գնդի հրամանատար Մդիվանին ներկայացրեց փոխարքայի օգնական գեներալ-լէյտենանտ Շատիլովին պատուոր րապորտ։ Շատիլօվն անցաւ ամբողջ զօրագնդի առջևից և ողջունեց։ Հնչեց երաժշտութիւնը։

Մի գեղանկար, խայտաբղէտ տեսարան էր ներկայացնում ամբողջ Երևանեան հրապարակը։

Ժամը 12-ին Վրաստանի էկզարխը օրթօդօքս հոգևորականութեան հետ, զգեստաւորված, իջաւ քաղաքային տնից և թափօրով եկաւ հրապարակը, ուր պատրաստված պատուանդանի վրա կատարեց հանդիսաւոր մաղթանք, որից յետոյ երաժշտութեան նուագածութեամբ թափօրը անցաւ ամբողջ զօրագնդի առջևից, և էկզարխը օրհնեց բոլոր դրօշակները։

Ապա էկզարխը մի համառօտ ճառով օրհնեց զօրագունդը և իբրև նուէր մատուցեց մի գեղեցիկ նուիրական պատկեր։

Դրանից յետոյ Մեսրոպ եպիսկոպոսը ռուսերէն մի ատենաբանութիւն կատարեց, ուղղված զօրագնդին և նրա հրամանատարին.

«Յանուն հայ հոգևորականութեան և իմ հօտի օրհնում և ողջունում եմ,—ասաց նա,—Երևանեան փառաւոր զօրագունդը, որի պատմութիւնը սերտ կերպով կապված է մեր երկրի քրիստոնեայ ժողովուրդների ազատութեան հետ։ Ճիշդ 1827 թ. ապրիլի 26-ին այդ փառաւոր զօրագունդը, որ ազատեց Հայկական աշխարհը և հայ ժողովուրդը, ստացաւ օրհնութիւնը մեծանուն Ներսէս Աշտարակեցի արքեպիսկոպոսի, որ Թիֆլիսի առաջնորդ եղաւ և յետոյ կաթողիկոս ամենայն հայոց։ Հայ ժողովուրդը երախտագէտ է այդ փառաւոր զօրագնդին, և ես օրհնելով նրան՝ մաղթում եմ բարի ճանապարհ և բարի վերադարձ»։

Քաղաքագլուխ Ալ. Խատիսեան՝ ներկայացնելով զօրագնդի հրամանատարին վերոյիշեալ պատկերը—ս. Նունէի և Գրիգոր Լուսաւորչի—արտասանեց հետևեալ ճառը.

«Պարոն հրամանատար, պարոնայք օֆիցերներ։ Թոյլ տուէք ինձ Թիֆլիսի քաղաքային ինքնավարութեան կողմից ողջունել ձեր բարի գալուստը և ցանկանալ ձեզ բաղդաւոր ճանապարհորդութիւն։ Աւագագոյնը ռուսական զօրաբանակի մէջ, փառաւոր Երևանեան զօրագունդը իր 270-ամեայ պատմութեան ընթացքում նուաճեց ամենապատուաւոր տեղ ռուսական զօրագնդերի ընտանիքում, բայց մեզ՝ Թիֆլիսի ժողովրդին նա թանգագին է նրանով, որ Երևանեան գնդի շարքերում ծառայել են ամբողջ մի դարի ընթացքում մեր քաղաքի շատ հարիւրաւոր զաւակներ և մացըրել են զօրագնդի պատմութեան մէջ շատ էջեր, որոնք վկայում են կովկասցիների սխրագործութեան և արիութեան մասին։ Դուք գնում էք հեռաւոր հիւսիս, թող ձեր պատուաւոր արշաւանքը անցնէ Վրաստանի լուսաւորչուհի ս. Նինայի և Հայաստանի լուսաւորիչ ս. Գրիգորի օրհնութեան ներքոյ, որոնց սրբութեամբ պաշտում են այն ազգերը, որոնց պաշտպանութեան համար դուք մի դար առաջ եկաք Կովկաս։ Թոյլ տուէք մաղթել ձեզ բարեբաղդ ճանապարհ և բարեյաջող վերադարձ»։

Վրաց ազնուականութեան կողմից պարագլուխ Սագինօվ մատուցեց մի արծաթէ հազարփէշա, խնդրեց, որ երբ հասնեն տեղ, լցնեն Կախէթի գինով և խմեն պաշտելի Թագաւորի կենացը։

Դրանից յետոյ ամբողջ զօրագունդը հանդիսաւոր մարշով գնաց դէպի պալատը, ուր ընդունեց նրան գեներալ Շատիլօվը։

Հանդէսը թողեց անհագին տպաւորութիւն ժողովրդի վրա։

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

—o—

Եւլախից հաղորդում են «Մշակի» խմբագրութեան, որ ամսիս 24-ին այնտեղ յանկարծամահ է եղել շուշեցի Անդրանիկ Պետրոսեանը, երիտասարդ հասակում։

Այդ լուրը խորը կսկիծ պատճառեց ինձ՝ իբրև նրան մօտ ընկերներից մէկի։

Հանգուցեալին ճանաչում էի շատ վաղուց, դեռ Շուշում եղածս ժամանակներից։

Նա եռանդուն մասնակցութիւն ունէր Շուշում տեղի ունեցող ազգային-հասարակական գործերում և, իբրև կենսուրախ ու համակրելի բնաւորութեան տէր մի անձնաւորութիւն, անխտիր սիրելի էր բոլոր իրան շրջապատողներին ու ընկեր-ծանօթներին։

Նա իր աշխարհահայեացքով և գործելակերպով պատկանում էր ազգային-առաջադիմական բանակին, և այդ իսկ պատճառով բուռն կռիւ էր մղում այն տարրերի դէմ, որոնց գործելակերպը չէր համապատասխանում իր դաւանած սկզբունքներին։

Թէպէտ վերջին տարիները—1905—6 թւականների հայ-թուրքական եղբայրասպան կռիւների և Շուշու երիտասարդութեան վրա հիասթափութեան մշուշը տարածող ժամանակաշրջանից յետոյ—հանգուցեալը մշտական գտնվում էր Եւլախում՝ իր սեփական գործերով, այնուամենայնիւ իրան գիտակ էր պահում Շուշում կատարվող հասարակական երևոյթներին և իր աջակցութիւնը չէր խնայում այն դէպքերում, եթէ կարիք էր զգացվում իր ներկայութեամբ նպաստել այդօրինակ երևոյթների աջող լուծմանը։

Ուրեմն, յանձին Անդրանիկի Շուշու ազգային-առաջադիմական երիտասարդութիւնը կորցնում է իր գործունեայ անդամներից մէկին։

Թող հողը թեթև լինի քեզ վրա, անմոռանալի ընկեր և սիրելի բարեկամ։

Ք. Թ.

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԳԱՒԱՌԻՑ

Գաւացու անմխիթար վիճակից

Նոր-Բայազէտ, 11 ապրիլի

Եղանակները դեռ չեն լաւացել. վարուցանքը թէպէտ սկսել է, բայց և այնպէս դեռ անպակաս են ձիւն, բուք, անձրև, ամպոտ եղանակ։ Օրեր ենք անցնում առանց արևի երես տեսնելու։ Այդ բաւական չէ, թանգութիւնը միւս կողմից է տիրել ամենուրեք. էժան ոչ մի բան չէք գտնի. հակառակ տեղական պայմաններին, բոլոր մթերքները քառապատիկ գին են գտել։ Փողն էլ էժան չէ ճարվում. նա, այդ հզօր մետաղը, շատերի մօտ հազուագիւտ է. ժողովուրդը, մանաւանդ չքաւոր դասը, կորցնելով իր կեանքի բոլոր միջոցները, շատ մեծ նեղութեան մէջ է գտնվում. նա մինչև իսկ շուարել է, թէ ինչ կերպ պիտի քարշ տայ իր խղճուկ գոյութիւնը, որը ոչ մի նախանձելի բան չէ ներկայացնում իրանից։ Այդ բոլորի հանդէպ ժողովրդի մեծ մասը այն յոյսն է տածում, որ կուղարկի իր անդամներից մէկին կամ մի քանիսին դէպի օտարութիւն, որտեղից զանազան չարքաշ պայմաններում փող վաստակեն և ուղարկեն իրանց ընտանիքը սովից ազատելու համար։

Ուրիշ ելք չը կայ,—օտարութիւն, դէպի ղարիբութիւն, և դա շատերին չի էլ աջողվում, քանի այդ պայմաններին յատուկ անդամներ չունեն, որոնք կարողանային իրանց կեանքը փչացնել օտարութեան մէջ և դաժան կլիմայի ու գործարանային խեղդուկ պայմանների տակ տարիներ անցկացնելով գրօշներ վաստակէին՝ ընտանիք պահելու համար։

Դա Նոր-Բայազէտցիների ճակատագիրն է. գնալ ղարիբ երկիր, հալումաշ լինել օտար մթնոլորտում և տարիներ ու տասնեակ տարիներ հեռու հայրենի երկրից, կարօտ ծնողների խնամքին՝ ճիգ թափել, զանազան միջոցների դիմել, հիւանդանալ, զրկվել ֆիզիկապէս՝ միմիայն ընտանիքի լոկ հացը հայթայթելու…

Փարս

—

Ճարպիկ առուտուր

Կարս, 17 ապրիլի

Տեղացի Հայկ Զառայեանը սարքում է ուրիշի անունով կեղծ մուրհակներ, ստորագրութիւնը նմանեցնում է և ամենայն ճարպիկութեամբ տեղիս փոխադարձ վարկի ընկ. բանկից դուրս է բերում 1700 ր., այն էլ ոչ թէ մի անգամից, այլ պարբերաբար 12 անգամից, առանց դժուարութեան։

Արամ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

◆ Այսօր, երեկոյեան ժամը 8-ին, հասարակական կլուբում տեղի կունենան ռեֆերատներ Ս. Մալխասեանցի և Հ. Առաքելեանի՝ հայ գրերի գիւտի 1500-ամեակի և հայ տպագրութեան 400-ամեակի մասին։ Ապա կը լինի համերգային բաժին։

◆ Քաղաքային վարչութեան յանձնարարութեամբ եկող շաբաթ քաղաքային քիմիկոս Ալիբէգեանը և ինժեներ Կուրդիանին մեկնելու են Տիոնէթի գաւառը Շանշիեվի կալուածքը, որտեղ կան աղբիւրներ։ Շանշիեվը առաջարկում է քաղաքին իր կալուածքից ջուր տանել Թիֆլիս շատ ձեռնտու պայմաններով։

◆ Հանգուցեալ բժ. Իստամանեանի մահից յետոյ, քաղ. վարչութիւնը քաղաքային Ալէքսանդրեան սիֆիլիսային հիւանդանոցի կառավարչի պարտականութիւնները դրեց բժ. Մզարէնցեանի վրա։ Այժմ նոյն հիւանդանոցի օրդինար բժիշկ հրաւիրված է բժ. Մուլայեանցը։

◆ Բարձրագոյն հրամանով պաշտօնաթող գնդապետ իշխ. Կոնստ. Աբխազին հաստատվում է Թիֆլիսի նահանգական ազնուականութեան պարագլխի պաշտօնում։

◆ Յօգուտ Թիֆլիսի կանանց բարձր դասընթացքների աղքատ ունկնդրուհիների այսօր Արտիստական թատրոնի ամառային շինութեան մէջ կը կայանայ մեծ զբօսանք վիճակախաղով։ Պէտք է յուսալ, որ զբօսանքը կունենայ աջողութիւն։

◆ Կիրակի, ապրիլի 28-ին, ժողովրդական Տանը Տկմէլաձէն կը կարդայ վրացերէն դասախօսութիւն կանանց հարցի մասին։

◆ Ապրիլի 25-ին, ցեր. ժամը 4-ին Սագարէջօյից Թիֆլիս գալու ժամանակ յանկարծամահ է եղել ձայնաւոր երդ.-հաւ. Ի. Զարադարին։

◆ Հայուհեաց Որբախնամ Ընկերութեան վարչութիւնը խնդրում է մեզ տպել, որ ինքն շնորհակալութեամբ ստացել է նուէրներ՝ Թիֆլիսի ժողովարանի աւագների խորհրդից 75 րուբլի, տ. Մ. Ապրաշեանից 3 ր. պատկական տոների առիթով։

◆ Այսօր, շաբաթ, երեկոյեան ժամը 8-ին, Հայոց Ազգագրական Ընկերութիւնը իր գրադարանի դահլիճում կազմակերպում է Րաֆֆիի և Գ. եպ. Սրուանձտեանի յիշատակին նուիրված երեկոյթ։ Կը դասախօսեն Ա. Շահնազարեան՝ «Գ. եպ. Սրուանձտեանի գրական գործունէութիւնը», Ե. Լալայեան՝ «Րաֆֆին և հայ մելիքութիւնը» թեմաներով։ Երաժշտական բաժնում կը նուագէ նաև Ն. Տիգրանեանը։ Մուտքը հրաւիրատոմսերով է։

◆ Արդուինի ամբողջ առևտրական մասը ոչնչացված է հրդեհից։ Այրվել են 40 տուն, հարիւրաւոր բնակիչներ մնացել են անապաստան։

◆ Լօռեցի Թիֆլիսաբնակ Բաղալ Մատթէոսեանը իր հարազատ երկու զաւակներին, որոնցից տղան 10, աղջիկը 8 տարեկան է, անկարող լինելով պահել, կամենում է յանձնել անզաւակ ընտանիքներում որդեգրելու ընդմիշտ։ Հասցէն՝ 6-րդ քաղաքամաս, Аллавердовская ул., д. Исаакова-Маркарова, № 7.

ՕՐՎԱՅ ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

◆ «Н. Вр.»-ի Կ. Պօլսի թղթակցի ասելով, չը նայած անգլիական հովանաւորութեան, «Մ. և Ա.» կոմիտէտը վճռել է խիստ պատժի ենթարկել պրինց Սաբահ-Էդդինին լիբերալների դաւադրութեան գործի առիթով։ Ներկայումս պրինցը գտնվում է իր մօր պալատում, որի վրա երիտասարդ թիւրքերը նշանակել են մեծ հսկողութիւն։

◆ Չաթալջայի զօրքերը ուղղակի քաղցած են, և չը նայած որ գլխաւոր մատակարար Ջէքի-բէյը յատկապէս գնաց Կ. Պօլիս և մթերքներ խնդրեց, երիտասարդ թիւրքերը դիտմամբ չեն օգնում, որպէս զի քաղցած զօրքը կոմիտէտի հրամանի համաձայն գնայ Անատօլիա, մի կողմ թողնելով Կ. Պօլիսը։

◆ Աւստրօ-Ունգարիայի զօրքերը կազմ ու պատրաստ չերնօգօրական սահմանի վրա՝ պատերազմի փողին են սպասում։ Փոքրիկ Չերնօգօրիան նմանապէս ներհակում է իր զօրքերը։ Եթէ Աւստրիան յարձակվի Չերնօգօրիայի վրա, Սերբիան վճռել է պաշտպանել իր եղբայրակից ժողովրդին։

◆ Պետերբուրգի դիւանագէտների շրջանում ենթադրում են, որ եթէ Աւստրիան գրաւէ Ալբանիան, Ռուսաստանը կը գրաւէ Կ. Պօլիսը և կը պահանջէ անմիջապէս բանալ Դարդանէլը։

◆ Ալբանիայից հաղորդում են, որ Էսադ-փաշան հրաժարվում է իր պահանջներից ալբանական գահի նկատմամբ և պատրաստակամութիւն է յայտնում իր զօրքերը դնել մեծ պետութիւնների տրամադրութեան տակ։ Վիէննայում այդ առիթով խօսում են, թէ Էսադ-փաշան կաշառված է Աւստրիայից։

◆ Աւստրիական լրագիրները լի են չերնօգօրական Նիկոլայ թագաւորի հասցէին ուղղված խիստ ու կոպիտ դարձուածքներով։

◆ Կ. Պօլսում խօսում են տեղեակ շրջաններում, որ սուլթանի հրաժարականը իրողութիւն է։

◆ Սօֆիայի մամուլում մի անհաւատալի լուր է տպված, իբր Սալօնիկում բօլգարների և յոյների միջև տեղի է ունեցել արիւնահեղ ընդհարում, որի ժամանակ սպանվել են մի քանի հարիւր յոյն։

◆ Պետերբուրգից հեռագրում են, որ կաբինէտի մէջ խոշոր տարաձայնութիւններ են ծագել։ Պրեմիէր Կօկօվցեվը դէմ է Ֆինլանդիայի քաղաքական յանցագործներին ռուսական դատարանին յանձնելու օրինագիծը Պետական Դումայում քննելուն մինչև դումայական մեծամասնութիւն կազմվելը, այլապէս, ինչպէս նա է կարծում, օրինագիծը կը տապալվի։ Արդարադատութեան մինիստր Շչէգլօվիտօվը պահանջում է նախագիծը քննել այժմ։

◆ Ռուսաց ծովային մինիստրութիւնը նախագծում է հիմնել ծովային յատուկ մեծ գիտարան։

◆ Հիմնվում է համառուսական կանանց ընկերութիւն։

◆ Բագուի միլիոնատէր Շամսի Ասադուլլայեվը, մայրաքաղաքի լրագիրների ասելով, թողել է 18 միլիոն րուբլի կարողութիւն։

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

(ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ՀԵՌ. ԳՈՐԾ.)

25 ապրիլի

ՔԻՇԻՆԵՎ։ Բեսարաբիա եկաւ Պարիզի համալսարանի ուսանող ճանապարհորդ Իօնէսկօն, որ 400,000 ֆրանկի մրցանակը ստանալու համար ոտով ճանապարհորդում է աշխարհի շուրջ։

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ։ Համառուսական աէրօկլուբը մայիսի 12—18-ը Պետերբուրգում կազմում է օդագնացութեան Րօմանօվեան շաբաթ։ Մրցանակ է նշանակվելու Պետերբուրգից Ցարսկօէ Սէլօ թռչելու և վերադառնալու համար։

Ներքին գործերի մինիստրութիւնը մինիստրների խորհրդին օրինագիծ ներկայացրեց մէկ և կէս միլիօն րուբլի՝ յատկացնելու մասին հակաժանտախտային ձեռնարկութիւնների համար։

Դեղատնային նոր սակագինը գործադրվելու է Եւրոպական Ռուսաստանում, Կովկասում և Անդրկովկասում մայիսի 15-ից։

Սամարայում կանանց բարձր մանկավարժական դասընթացքներ բանալու հարցը վճռվեց վերջնականապէս։

Կովկասեան գրենադէրեան զօրաբանակի պետ գ. լ. Կօրնէեվը նշանակվում է Սիբիրի 3-րդ զօրաբանակի հրամանատար։

ԽԱՐԲԻՆ։ Սունգարուից դէպի հիւսիս նորից երևաց խունխուզների աւազակախումբ։

ՏՕԿԻՕ։ Զօբարի քարածուխի հանքում պայթումից վիրաւորվեցին 11 հոգի։

ԿԻԵՎ։ Ձերբակալվեց միջազգային յայտնի աֆերիստ Սավինը։

ՉԸ ՀԱՍՑՎԱԾ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

—

25 ապրիլի

Սկօբելևից—Սումբատովին, Գրօզնիից—Մելիք-Ստեփանովին, Կանավինից—Սաֆխամարեանցին, Մօսկվայից—Խուբլարօվին, Երևանից—Ջալալովին։

Խմբագիր՝ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Հրատարակիչներ՝ Ա. ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Ց. ՏԷՐ-ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ
Հ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻ

1913 թւի ապրիլի 18-ից մինչև 1914 թ. ապրիլի 17-ը։
(Ժամերը նշանակված են Թիֆլիսի ժամանակով)

ԹԻՖԼԻՍԻՑ ՄԵԿՆՈՒՄ Է

ԲԱԳՈՒ.—Արագ գնացքը № 6—10 ժ. 16 ր. առ., հասնում է Աղստաֆա 12 ժ. 34 ր., Գանձակ 3 ժ., Եւլախ 4 ժ. 31 ր., Հաջի-Կաբուլ 8 ժ. 6 ր. եր., Բագու 11 ժ. 13 ր. գիշ.։ Պօստային գնացքը № 4—10 ժ. 16 ր. գիշ., հասնում է Աղստաֆա 1 ժ. 6 ր. գիշ., Գանձակ 4 ժ. 16 ր. առ., Եւլախ 6 ժ. 15 ր. առ., Հաջի-Կաբուլ 10 ժ. 46 ր. առ., Բագու 3 ժ. 31 ր. ցեր.։ Մարդատար գնացքը № 8—6 ժ. 29 ր. եր., հասնում է Աղստաֆա 8 ժ. 50 ր. եր., Գանձակ 11 ժ. 23 ր. գիշ., Եւլախ 1 ժ. 1 ր. առ., Հաջի-Կաբուլ 4 ժ. 42 ր. առ., Բագու 7 ժ. 53 ր. առ.։ Խառն գնացքը № 106 (Մարդատարի արագութեամբ ապրանքների համար)—4 ժ. 23 ր. առ., հասնում է Աղստաֆա 8 ժ. 41 ր. առ., Գանձակ 1 ժ. 7 ր. ցեր., Եւլախ 5 ժ. 19 ր. ցեր., Հաջի-Կաբուլ 12 ժ. 29 ր. գիշ., Բագու 7 ժ. 28 ր. առ.։

ԲԱԹՈՒՄ.—Պօստային գնացքը № 3—9 ժ. 51 ր. առ., հասնում է Միխայլօվօ 1 ժ. 56 ր. ցեր., Բաթում 11 ժ. 8 ր. գիշ.։ Մարդատար գնացքը № 7—4 ժամ 40 ր. ցերեկվայ, հասնում է Միխայլօվօ 8 ժ. 46 ր. եր., Բաթում 5 ժ. 40 ր. առ.։ Մարդատար գնացքը № 9—10 ժ. 30 ր. գիշ., հասնում է Միխայլօվօ 2 ժ. 31 ր. գիշ., Բաթում 10 ժ. 59 ր. առ.։ Խառն գնացքը № 107 (մարդատարի արագութեամբ ապրանքների համար)—2 ժ. 48 ր. գիշ., հասնում է Միխայլօվօ 8 ժ. 20 ր. առաւ., Բաթում 10 ժ. 18 ր. գիշ.։

ՋՈՒԼՖԱ-ԵՐԵՒԱՆ.—Պօստային գնացքը № 4/3—12 ժ. 51 ր. ցեր., հասնում է Ղարաքիլիսա 8 ժ. 10 ր. եր., Ալէքսանդրօպօլ 11 ժ. 48 ր. գիշ., Էջմիածին 5 ժ. 12ր. գիշ., Ուլուխանլու 5 ժ. 40 ր. գիշ. (առանց Երևան մտնելու), Նախիջևան 10 ժ. 15 ր. առ., Ջուլֆա 11 ժ. 42 ր. ցեր.։ Մարդ.-ապրանքատար գնացքը № 24/23 (միայն II և III կարգի վագօններով)—8 ժ. 8 ր. եր., հասնում է Ղարաքիլիսա 3 ժ. 23 ր. գիշ., Ալէքսանդրօպօլ 6 ժ. 57 ր. առ., Էջմիածին 12ժ. 10 ր. ցեր., Ուլուխանլու 12 ժ. 38 ր. ցեր., Երևան 1 ժ. 33 ր. ցեր.։ Մարդատար-ապրանքատար գնացքը № 14/13—12 ժ. 46 ր. գիշ., հասնում է Ղարաքիլիսա 8 ժ. 13 ր. առ., Ալէքսանդրօպօլ 11 ժ. 50 ր. ցեր., Կարս 4 ժ. 18 ր. ցեր.։

ԲՈՐԺՈՄ.—Մարդատար գնացքը № 17/18—8 ժ. 2 ր. առ., հասնում է Գօրի 10 ժ. 41 ր. առ., Բօրժօմ 1 ժ. 31 ր. ցեր.։ Մարդատար № 19/20—3 ժ. 18 ր. ցեր., հասնում է Գօրի 5 ժ. 59 ր. ցեր., Բօրժօմ 9 ժ. 2 ր. երեկ.։

ԹԻՖԼԻՍ Է ՀԱՍՆՈՒՄ

ԲԱԳՈՒԻՑ.—Արագ գնացքը № 5—9 ժ. 35 ր. եր.։ Պօստային գնացքը № 3—9 ժ. 1 ր. առ.։ Մարդատար գնացքը № 7—3 ժ. 53 ր. ցեր.։ Խառն գնացքը № 107—2 ժ. 12 ր. գիշ.։

ԲԱԹՈՒՄԻՑ.—Պօստային գնացքը № 4—9 ժ. 16 ր. երեկ.։ Մարդատար գնացքը № 8—5 ժ. 54 ր. ցեր.։ Մարդատար գնացքը № 10—8 ժ. 40 ր. առ.։ Խառն գնացքը № 106—3 ժ. 38 ր. գիշ.։

ՋՈՒԼՖԱ-ԵՐԵՒԱՆԻՑ.—Պօստային գնացքը № 4Д./3—7 ժ. 32 ր. եր.։ Մարդ.-ապրանքատար գնացքը № 26/25—(II և III կարգի վագօններով)—10 ժ. 50 ր. առ.։ Մարդ.-ապրանքատար գնացքը № 16/15—7 ժ. 28 ր. առ.։

ԲՈՐԺՈՄԻՑ.—Մարդատար գնացքը № 17/18—11 ժ. 7 ր. եր.։ Մարդատար գնացքը № 19/20—7 ժ. 38 ր. առ.։

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀՕՆՕՐՐԷԻ (ՏՐԻՊՊԷՐ) ԴԷՄ
ՆՈՐ-ՄԻՋՈՑ
„SALO—ՊԻՉԻԼԻՆ“
Ներգործում է արագ և արմատականապէս, և բժիշկների վկայութեամբ համարվում է իբրև հաստատուն միջոց։ Գործադրելու ձեռնարկը կցվում է արկղիկին։ Իսկականը միայն արկղիկներում, հատը՝ 1 ր. և 1 ր. 80 կ.։
Միաժամանակ լաւ է ներգործում թէ սուր և թէ յարատև բնոյթ ունեցող դէպքերում և կարճ ժամանակի ընթացքում վերացնում է ամենայամառ ընթացք։
ՊԱՀԵՍՏԸ՝ Петербургъ, Разъѣзжая ул., № 7, аптека Б. Конгейма.
Ուղարկվում է վերադիր վճարով։ Ճանապարհածախքը պօստային սակագնով։
Գտնվում է Կովկասեան Ընկերութեան Դեղային Ապրանքների վաճառանոցում։
(Դ.) 0—16

ՕԳՏՎԵՑԷՔ ԴԻՊՔԻՑ
Վաճառվում են Յ. Դաղբաշեանի բառարանների ՎԵՐՋԻՆ օրինակները
ՌՈՒՍ-ՀԱՅ ԼԻԱԿԱՏԱՐ ԲԱՌԱՐԱՆ գինը 8 ր. կազմած 9 ր.։
ՀԱՅ-ՌՈՒՍ. ԼԻԱԿ. ԲԱՌ., գինը 6 րուբ., կազմած 6 ր. 50 կոպ.։ Երկու բառարանները միասին 12 ր.։ Ճանապարհածախսը հեղինակի վրա։ Դիմել՝ А. Дагбашяну. Коргановская ул. № 9. кв. 2 Въ г. Тифлисъ.
(Հ.Հ.) 265. 10—7

ԱՄԱՌԸ Կիսլօվօդսկ մեկնելով, ընդունում եմ գիշերօթիկ աշակերտներ՝ պատրաստելով նրանց համալսարանի վկայական ստանալու, միջնակարգ դպրոցների բոլոր դասարանները մտնելու, զինուորական, հաղորդակցական, ծովային, տեխնիկական թէ բարձր և թէ միջնակարգ դպրոցները մտնելու, օգոստոսին վերաքննութիւնների համար պատրաստվելու և այլն։ Պէտք է գրվել վաղօրօք։ ԴԱՍԱՏՈՒՆԵՐԸ ԲԱՐՁՐ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԵՆ։ Վերցնում եմ ինձ վրա ամբողջ պատասխանատուութիւնը իւրաքանչիւր աշակերտի վարքի համար։ Հասցէս՝ Тифлисъ, Пирогова ул. д. № 2. А. Кивитъ. Անձամբ տեսակցելու համար՝ երեկոյեան ժամը 5—6-ը։
Օ.Մ. 327. 5—2

ՎԵՐՋԻՆ ԱԿԱՆԱՒՈՐ ՆՈՐՈՅԹ!
ՍԱՆՍԱՅ
• ԴՈՒԽԻ • ՍԱՊՈՆ • ՕԴԷԿՕԼՕՆ •
Т-во С. И. ЧЕПЕЛЕВЕЦКІЙ съ С-ми. Москва.
(М. 98526) 9—3

Լոյս տեսաւ Պետերբուրգի հայ ուսանողութեան հրատարակութեամբ
„ՇՈՂԵՐ“
ԳՐԱԿԱՆ-ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ-ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ
Բովանդակութիւն
I. Գրական-գեղարուեստական բաժին. 1) Անտառը վրդովված էր, Դ. Դեմիրճեան. 2) Տենչս. բան., Նիկ. Բեալաշեան. 3) Կարօտ, Գ. Նազարեան. 4) Երազ, Գ. Նազ. 5) *** բան., Հ. Մազմանեան. 6) *** բան., Ցակ. Այվազեան. 7) Սէզա, Գ. Մեսեան. 8) Թախիծ. բան., Մենուհի. 9) *** բան., Հրանդ-Համբար. 10) Գայիանէ, Կար. Միքայէլեան. 11) *** բան., Ցակ. Այվազեան. 12) *** բան., Հ. Մազմանեան. 13) *** բան., Հ. Մազմանեան. 14) Լիսսի, Ար. Ցովհաննիսեան. 15) *** բան., Գ. Նազարեան. 16) *** բան., Ց. Խանլարեան, 17) *** բան., Լէյլի. 18) Ճամբուն վրայ, բան., Սիմ. Առաքելեան. 19) *** բան., Նիկ. Բեալաշեան. 20) *** բան., Գ. Մեսեան։
II. Գրական-քննադատական բաժին. 21) Մուրացանը որպէս մտածող և գեղագէտ, Արսէն Տէրտէրեան. 22) Հոգեհիւանդաբանական տարրերը Շիրվանզադէի գրուածքներում, Ե. Ղարիբեան։
344 երես, գինը՝ ՄԷԿ րուբ.։ Դիմել Կովկասի հայ գրավաճառներին։
Ժողովածուի մէջ տեղ գտած բոլոր նիւթերը վարձատրվում են։ Խնդրում ենք հեղինակներին ուղարկել խմբագրութեանս իրանց ճիշդ հասցէները։
Չը տպված նիւթերը յետ ստանալու համար պէտք է ուղարկել ճանապարհածախք նամականիշներով մինչև մայիսի 20-ը։ Հասցէն՝ СПБ., Хрустальная 20, кв. 4. Г. Месяну.
(Ե.Հ.) 325. 5—1

Լոյս տեսաւ և վաճառվում է
Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆԻ
ՃՎԷՅՑԱՐԱԿԱՆ ԳԻՐԸ 392 ԵՐԵՍ
ԳԻՆՆ Է 1 ՐՈՒԲԼԻ
Դիմել Թիֆլիսում «ԳՈՒՏԵՆԲԵՐԳ», «Գիր», «Կենտրոնական», Բագւում «Посредникъ» և «Сотрудникъ», Պօլսում՝ «Արծիւ» գրախանութներին, որտեղ վաճառվում են հեղինակի միւս բոլոր աշխատութիւնները։ Մեծաքանակ գնողները կարող են դիմել «Հօրիզօնի» խմբագր. Վ. Ահարոնեանին։
(Օ.Մ.) 304. 5—4